

HRVATSKE INAČICE PRAOBRAZCU BALADE »KRALJ MATJAŽ V TURŠKI JEČI«

Ivan Grafenauer

Mnogo številnejše od inačic srbsko-hrvatsko-bolgarske »junačke pesme« o *Marku Kraljeviću in arabski devojki*¹ so med Hrvati inačice hrvatskega tipa te balade, *Tamnovanje bana Zrinjanina*,² približanega slovensko-istrskemu tipu ljudske pesmi o *Kralju Matjažu v turški ječi*; o obojih je kot o sorodnicah te slovenske narodne balade govorila razprava »Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu« (SE III–IV, 189–240). Ob množici inačic hrvatske ljudske pesmi o *Zrinjaninu banu in turški devojki* pa je avtor tam prezrl inačice hrvatsko-srbske krajiške pesmi *Zenidba Stojana Jankovića — Jankovića osloboda Turkinja djevojka*,³ katerih dr. Nikola Andrić zaradi njih-

¹ Hrvatske narodne pjesme, izdala Matica Hrvatska (okrajš. MH), II, uredio dr. Stjepan Bosanac, št. 13 (= Bogišić, št. 5), št. 14 in str. 347–351: 6 inačice; — MH VI, uredio dr. Nikola Andrić, str. 327–328; Ostojićeva četrt (II, br. 119) k št. 33–34; — Neven IV (1855), str. 285. — Prim. srbske inačice (Vuk II^a, br. 63), makedonske in bolgarske (prim. Slovenski etnograf [okr. SE], III–IV, 1951, str. 227–251).

² MH VI, št. 33. »Tamnovanje bana Zrinjanina« (brez sklepa), št. 34. »Zrinjanin ban i Begzada djevojka«; v Dodatku (str. 326–332) 21 inačice (dve nadaljnji, str. 327; druga Plićeva, str. 327–328; četrt Ostojićeva, ne spadata sem); 4 inačice, našete str. 332 »Iz štampanih zbornika«: Kukuljević, str. 142–144, »Ban Zrinjanin i kćer caričina«; — Istarske pjesme (1924), Junačke I, br. 20. »Banović Mijatec«; — Stojadinvić, II, br. 7, »Zenidba Zlatarića Pavla«; — Kordunaš, II, br. 19, »Zrinjanin ban (i Begzada djevojka)«. K temu še 1 inačica v Istarskih nar. pjesmah (1924), Junačke II (nove), št. 11. »Zrinović bane (i Bengovica mlada)«. — V izdaji »Ėpske narodne pjesme« (Školska knjiga, Zagreb 1952), str. 192, op. k št. 29. *Zrinjanin ban i Begzada djevojka* (= MH VI, št. 34), pravi urednik Tvrtko Čubelić o tej pesmi: »Pjesma je vjerojatno nastala u muslimanskoj sredini, jer se u njoj opširno prikazuje nošnja, koju su nosili bogati muslimani.« To bi moglo veljati le za samo to inačico, ki jo je zapisal Luka Marjanović (knj. II, br. 30) v Želavi »u Gornjoj Krajini od Petra Madžara« (prim. še MH VI, str. 332. Konj-kovićevo iz Gospića, br. 10. *Zrinjanin sužanj i Begzada djevojka*, in Kordunaš, Srpske nar. pjesme slijepca Rade Rapajića — iz Gornje Krajine — II, št. 19. *Zrinjanin ban i Begzada djevojka*). Za pesem pa je to prav tako izključeno kakor n. pr. za slovensko-istrsko balado *Kralj Matjaž v turški ječi*.

³ Vuk III, št. 21. »Zenidba Stojana Jankovića« (= V³), pel jo je Vuku Tešan Gavrilović, imenovan zaradi izredne telesne velikosti Podrugović, po rodu iz Kazanaca u Gacku«. Hercegovina (gl. Vuk IV, str. V–VI); — MH IX, uredio dr. N. Andrić, št. 24. »Jankovića osloboda Turkinja dje-

vega posebnega značaja ni uvrstil med inačice balade o Zrinjaninu, ki pa predstavljajo prehodni stadij od praobrazca pripovedki-baladi o *Jetniku, ki ga oblastnikova hči reši iz očetove ječe in postane njegova žena*, do angleškega baladnega tipa *The fair flower of Northumberland* na eni strani, do baladnega tipa *Tamnovanje bana Zrinjanina* na drugi.

Zgodba krajiške pesmi o *Stojanu Jankoviću, liškem Mustaj-begu* (begu Lesiću, Sinan-agi) in *njegovi hčeri (sestri)* namreč nikakor ni taka, da bi se bilo v obrazcu balade o *Tamnovanju bana Zrinjanina* preprosto zamenjalo Zrinjaninovo ime z imenom Stojana Jankovića, kakor se je res zamenjalo v 8 inačicah (izmed 28) te balade vseh treh tipov⁴ z imeni Banović Štefan ali Mijate (gl. SE, n. m., t. 17—18), Livljanin in Dubrovčanin Pavle (t. 1—2, 15—16; 14), Ivo (t. 22); — deveti primer z imenom Mali Radojica (t. 24) pa posega že v drugačni baladni obrazec o *Malem Radojici*, kjer oblastnikova hči ni več rešiteljica, ampak samo prihodnja jetnikova žena.⁵

Nazorno nam bo to pokazal pregled zgodbe obeh tipov krajiške pesmi o Stojanu Jankoviću in begovi hčeri-sestri, prvega, ki govori res o ujetniku in njegovi osvoboditvi, in drugega, iz prvega nastalega, ki je ujetnika spremenila v prostovoljnega služabnika, otmičarja muslimanskega dekleta.

Sledeči povzetek krajiške pesmi o Stojanu Jankoviću prvega tipa je sestavljen po besedilu poglavitnih dveh inačic, Alačičeve (A) iz Imotskega v Južni Dalmaciji (MH IX, št. 24) in Vukove prve inačice (V¹) od pevca Tešana Gavrilovića, imenovanega Podrugović (zaradi telesne velikosti), rojenega v Kazancih

vojkae, zapisal Alačič (br. 64) v Imotskem (= A); n. d., Varijante, Andričevi povzetki, str. 215—216; Marjanovićeve (= M) iz »Turske Hrvatske« (str. 151) in Stipčeva (= S) iz Smiljana na Hrvatskem (br. 5) — Vuk III, št. 22, »Opet Zenitba Stojana Jankovića« (= V²), pel jo je Vuku neki »Stojan hajduk« iz Hercegovine (Vuk IV, str. XI). — Pesem »Zenitba Jankovića Stojana« v zbirki Luka Marjanovića, Narodne pjesme što se pjevaju u Gornjoj Hrvatskoj Krajini, sv. I, A. Junačke br. 15, str. 89—92 — Stojan Janković si pridobi hčer Sišmana, kralja Bolgarske, v dvoboju z Mile vojvodo — ne spada k naši pesmi. Krasičeva zbirka z inačico br. 9, ki jo omenja Vojislav Đurić, *Antologija narodnih junačkih pesama*, Srpska književna zadruga, Beograd 1954, str. 572, mi ni bila dostopna.

⁴ Ti tipi so (SE III—IV, 252): a) Oženjeni rešenec dá rešiteljico svojemu sinu v zakon (2 inačici, t. 1—2). — b) Oženjeni rešenec vzame rešiteljico sam za ženo, ker mu je prva žena tik pred vrnitvijo umrla (11 inačic: t. 5—10 + Kukuljević, *Pesme* [1847], str. 142—44 [gl. op. 2]; *Istarske* [1924], Junačke II, br. št. 11 [gl. op. 2]; *Kordunaš* II, br. 19 [gl. op. 2]. — c) Samski rešenec vzame rešiteljico za ženo, ker je prva žena iz motivnega obrazca izpadla (9 inačic: t. 11—18 + Stojadinović II, br. 7 [gl. op. 2]. — d) Nepopolne inačice — sklep jim je odpadel ali se spremenil, zato jih ni uvrstiti v nobeno izmed skupin a—c (5 inačic: t. 19—[24], glede št. [24] glej v besedilu pri op. 5).

⁵ Vuk III, št. 51. »Mali Radojica« (= Pavlinović, str. 208); — MH VI, št. 15. »Mali Radojica« in v Dodatku, str. 289—291, 8 inačic; »Iz štampanih zbornika« (str. 291) še 1 inačica: Marjanović (1864), br. 17. »Bećir-aga i mali Radojica«.

na Gackem v Hercegovini (V u k III, št. 21; prim. V u k IV, str. V—VI); upoštevala pa sta se tudi Andrićeva povzetka drugih dveh inačic, *M a r - j a n o v i č e v e* (M) iz Turške Hrvatske (MH IX, str. 215—216) in *St i p - č e v e* (S) iz Smiljana v Hrvatski (MH IX, str. 216).

A. Osnovni tip: Jankovića ujame Mustaj-beg, osvobodi ga njegova hči-sestra

I. del: Mustaj-beg ujame Stojana Jankovića

A Mustaj-beg Liški (S beg Lisičić) gre s svojim vojnim spremstvom tridesetih (V^1 štiriintridesetih) mož na lov v »goro planino« (V^1 [M] »u Kunar-planinu« — S »u Goru«). Po treh tednih (V^1 treh štirih dneh) brezuspešnega lova pridejo k Zelenemu jezeru (V^1 »pod goru jelovu, na vodu čatrnju« [= bunar]), da tam prenoče (V^1 počijejo).

A Ko je že noč, zagleda beg onstran jezera jelko, ki se sveti kakor sonce (V^1 »Baci oči pod jelu zelenu, Al s' od jele razasjane grane« — M »Sunce je sjalo i sva je gora bila mirna, ali na jednom mjestu na Kunar-planini⁷ nisu mirovale grane ,kao da ih vihor zavijava'. Tome se beg nije mogao dosta načuditi, pa pozva svoje delije, da pođu u šumu i vide, nisu li tamo možda ,vile kolo uhvatile il sotone zavijaju grane«). Gredo »u ravno jezero« in najdejo pod jelko (V^1 pijanega) trdno spečega junaka (V^1 vojaka), sijajno opravljenega, na jelki pa mu je razobešeno še sijajnejše orožje (V^1 za obširnim opisom Jankovićeve obleke in orožja: »Kada junak iz travice dine, Uz jelu se uzvijaju grane« — S Begovi ljudje »strašno se preplašise: ,Ta gdje ne bi, mio pobratime, Kad u zubih crno janje drži, A na prsiah sjajnu mjesecinu? Beg im objasni, da ono nije janje u Stojanovim zubima, ,Već su brci Janković Stojana, Nit je ono mjesec na prsima, Već su toke i sjajno oružje«).

A Po posvetu skočijo Mustaj-begovi junaki, mu zvežejo roke in navale nanj težko železje (V^1 Mustaj-beg s tovariši ga pritisnejo, mu vzamejo orožje; — M »Beg naloži, da mu najprije oduzmu oružje, a onda da ga svežu« — V^1 M Preden ga zvežejo, Stojan z golimi rokami ubije [V^1] sedem napadalcev [M] »,četiri je mrtva učinio', junak ih je šakom oborio«).

A Na Mustaj-begovo vprašanje pove junak, da je Stojan Janković iz Ravnih Kotarov.⁸ Beg se razveseli, saj ga je že léta zastoj lovil, za vse Ravne Kotare se mu ne bo odkupil (V^1 Stojan pove, da je bil ravno namenjen izmamiti in odpeljati Hajkuno, begovo sestro,⁹ pa ga je pijača prevarila; Beg mu odgovori: »Baš si doš'o u onoga ruke, Koji će te, more,

⁶ Mustaj-beg (Mustafa-beg) in Stojan Janković sta zgodovinski osebi; o njih spodaj kaj več. Zgodba kajpada ni zgodovinska.

⁷ Kunar-planina loči Liko od dalmatinskih Kotarov (gl. op. 8).

⁸ Ravni Kotar (in Kotari) je pokrajina, ki jo je obvladalo mesto Zader.

⁹ Primerjaj spodaj Jankovićeve besede Hajkuni (V^1 , v. 166): Ja sam s tebe dopao tavnice. — (Več gl. pri op. 11.)

oženiti!« — *M Stojan* »je bio pošao baš da zaprosi Mustaj-begovu [sestru] Ajku«).

A Na poti v Liko ukaže Mustaj-beg Stojana preobleči v cunje, na glavo pa mu navleči volčjo kapo; kajti ko bi ga liška dekleta videla, kakršen je, bi jih njegova lepota omamila in bi ga živega izbavila (*V*¹ Na zvezanega Stojana dá obesiti vse njegovo orožje, češ naj se čudi malo in veliko, »De uvati Mustaj-beže Liški Ta katana pod svijem oružjem«).

A Ko pridejo v Liko (*V*¹ Udbino¹⁰), se dekleta čudijo, od kod neznan junak, ki so morali nanj navaliti toliko železja. Stojan prosi Boga, da bi mu veter odpihnil volčjo kapo; to se res zgodi in njegovo lice zasije kakor sonce. Liška dekleta takoj uganejo, da to ne more biti drug kakor Stojan Janković (*V*¹ Pod Mustaj-begovo kulo gleda malo in veliko prihod begove čete z jetnikom, s kule pa Mustaj-begova sestra Hajkuna — opis obleke — [*V*¹*M*] ugiba, kako so Turki junaka prevarili, da so ga mogli zvezati brez rane in mrtve glave).

A Mustaj-beg (*V*¹ pod kulo sname s Stojana njegovo orožje in ga shrani v zakladnici) Stojana zapre v najglobljo temnico (*M* Bace ga u tamnico, premda je bio pošao baš da zaprosi Mustajbegovu Ajku) in gre s svojimi junaki v »pijano mehano«, kjer popivajo teden dni (*V*¹ kjer pijejo in se bahajo, kakšnega junaka so ujeli).

II. del: Begova hči-sestra Stojana osvobodi

A Ko Fatima, Mustaj-begova hči, zve, da so ujeli in vrgli Stojana Jankovića v ječo, gre pred temnična vrata ter ga pokliče (*V*¹ Hajkuna se napoti s kupo vina s kule pred temnico, jo spusti na vrvcu doli ter jetnika vpraša, kdo je in od kod, kako so ga Turki prevarali, da so ga mogli oboroženega zvezati; jetnik jo prosi, naj spusti do njega na škripcu vrv ter ga potegne do polovice gori, da bo mogel z njo govoriti; ko Stojan Janković zve za njeno ime, ji pove: »Ja sam glavom Janković Stojane, Ja sam s tebe dopao tavnice;¹¹ Pjana su me Turci prevarili Te svezali naopako ruke«).

A Fatima je čula, da je Janković junak nad junaki (*V*¹ Hajkuna mu pove, da ga bodo jutri Turki vprašali, ali se hoče poturčiti); naj se poturči in vzame njo za ženo (*V*¹ od dveh kul blaga je ena njena in morda bosta podedovala še drugo) pa bo prosila očeta, da ga izpusti. Stojan odgovori (*MH IX*, št. 24, 123—125): »Ne éu ti se junak poturčiti,

¹⁰ Udbina (po starem Udvina) leži na griču, visokem 124 m nad ravnino (Krbavskim poljem), in je bila v turški dobi (1527—1689) močna trdnjava ter glavni kraj liško-krbavskega sandžakata, hkrati izhodišče turškega četovanja (»prokleta Udbina«). Gl. Stanojevićevo Narodno enciklopedijo SHS IV (lat.), str. 943—944.

¹¹ Gl. op. 9. Primerjaj kar enako besedo škotskega kraljiča v angleški baladi *The fair flower of Northumberland*, Francis James Child, *The English and Scottish Popular Ballads*, vol. I, nr. 9, var. A. Več gl. pri op. 18 in 23.

Volim svoju glavu izgubiti, Nego mojom virom privrnuti« (*V*¹, 172—174: »A ne luduj, Hajkuna девојко! Boga mi se ne bih poturčio, Da mi dadu Liku i Udbinu«; v ravnih Kotarih ima sam več blaga ko Turki. Sicer pa že jutri krenejo Kotarani proti Udmini, da ga osvobode. Hajkuna: Preden pridejo, te bodo Turki pogubili); nato ga Fatima (*V*¹ Hajkuna) vpraša, ali bi jo vzel za ženo s seboj na dom, potem ga hoče sama osvoboditi. Stojan (vv. 135—135, prim. *V*¹, 191—193): »Tvrda vira, Turkinja divojko! Prvo kamen rastopiti stina [=prej se bo raztopil kamen-stena], Nego mojom virom privrnuti!«

A Fatima se naredi bolna in se nasloni materi, ki pride k njej, na prsi ter ji izmakne ključe do temnice, na enak način nevesti, bratovi ženi, ključe do skrinj (*M* »Iz tamnice ga spasava Ajka [*V*¹ Hajkuna] ... Do ključeva od tamnice [*V*¹ temnice, zakladnice in konjušnice] došla je prevarom ,razboljevši se bez bolesti' i položivši glavu na bratovo krilo. I tako mu iz džepa ukrade ključe«).

A Ko se stori noč (*V*¹ ko gre brat na posvetovanje, kako naj Stojana usmrtijo), Fatima odpre skrinje in zbere neizmerno blaga, gre v hlev in odbere 5 konj, dva za ježo, tri za tovorjenje, odklene temnico in pelje Stojana v toplo izbo,¹² da se obleče v svojo obleko in vzame svoje orožje (*V*¹ Hajkuna odpre zakladnico, vzame iz nje Stojanovo orožje in vreče zlatnikov, odpre temnico, in izpusti Stojana, vzame iz konjušnice bratovega konja in vrančiča njegove žene, najhitrejšega v deželi) ter odjezdita proti Jankovičevemu domu (*V*¹ kreneta na Gorjelico, na Kunarplanino in v Kotarsko polje — *M* »iz tamnice ga spasava Ajka... Pobjegne sa Stojanom«).

A Ob jutranjem počitku Janković zaspil (*M* »U gori on legne da se odmori,«), Fatima (*M* Ajka) pa ob njem bdi — (*V*¹ V Kotorskem polju hoče Janković počivati, pa ga Hajkuna svari [251—254]: »Ne, Stojane, tvoga ti junaštva! Goni vranca u ravne Kotare, Pa je lasno sanak boraviti, Ja se bojim čete od Turaka.« Pa Stojan je ne sluša in zaspil, a Hajkuna bdi. — Ko se ob jutranjem svitu Mustaj-begovica zbudi, ne najde v kuli Hajkune, ki je bila prejšnji dan bolna, iz zakladnice je izginilo blaga, v temnici ni Jankovića, v hlevu ne begovega in njenega konja; sproži stražni top. Mustaj-beg pogreši v žepu ključev in spozna, da je sestra z ujetnikom ubežala. Zbere svojih trideset junakov in pohiti za beguncema — *S* »Za odbjeglim Stojanom polazi beg [Lisičić] u pteru sa svojim ljudima«).

*AV*¹*M* Ko Fatima (Hajkuna, Ajka) zapazi bližajoče se preganjalce, si ne upa Stojana zbuditi in se zjoka nad njim; Stojan se od tega zbudi. — *AV*¹ Vpraša jo, ali ji je žal, da je zapustila dom in svoje; odgovori mu, da ne, boji se pa, da bi bližajoča se Mustaj-begova četa ne pogubila njega in njo.

¹² Motiv, da rešiteljica pelje rešenega jetnika najprej v svoje izbe, da dobi spet človeško lice, nahajamo že v starofrancoskih chansonah de geste, n. pr. o Guillaumeu d'Orange. Gl. spodaj več o tem.

A Stojan skriva Fatimo pod kupom brinja (*V*¹ reče Hajkuni, naj kar najhitreje jezdi proti ravnim Kotarom), sam se pa zapodi v preganjalce (*M* »Od suza se Stojan probudio, ko da ga je polila godina. Skoči na konja i pode u susret Mustaj-begu.«). Prvega, Mustaj-bega, razoroži in zveže, drugemu, Osmanu Tankoviću, odseka v ramenu roko in ga zveže, vsem drugim vzame glave (*V*¹ vse druge poseka, Mustaj-bega pa ujame in zveže — *S* »Begove ljudi je Stojan ‚pod mač okrenuo‘ a bega bacio u tamnicu.«).

A Na Fatimino besedo, da se boji očetovega maščevanja in da prepušča odločitev njemu, Stojan tudi Mustaj-bega in Osmana obglavi (*V*¹ Mustaj-bega pritira Stojan pred Hajkuno in ga hoče posekati, češ »Mi ovako šure darujemo«, na Hajkunino prošnjo pa njenega brata zvezanega odpusti v Udbino, tam pa naj se nikar ne baha, ampak naj resnico pove — *M* Stojan Mustaj-begu »na molbu Ajke pokloni život« — *S* Stojan je »bega bacio u tamnicu«).

*AV*¹*MS* Nato Stojan odpelje nevesto in blago v ravne Kotare, Fatimo (Hajkuno, Ajko, begovo sestro) dá krstiti in se z njo poroči. A Dobita najprej tri hčere, nato štiri sinove, tako da »neviste zâve ne čakaju, neka nije među njima kavge« (*S* »Poslije tri godine vadi ga [sc. bega Lisičića] Stojan iz tamnice i daje mu ‚čoravu kobilu‘ i šalje kući da se pohvali pred ostarjelom majkom, kako ga je zet [sc. majčin] darovao.«).

KRASIĆEVA INAČICA, br. 9 (gl. op. 5, na koncu). Iz nje navaja Đurić po Maretiću zgolj le-to posebno potezo (n. m.): *Zlatija djevojka* (prim. V u k III, št. 22) u *Krasića oslobada Stojana i bježi s njime u čas kad njezin otac iza mnogoga pića tordo zaspi*.

B. Mlajši tip: Stojan z njenim soglasjem odpelje begovo hčer

(V u k III, št. 22. *Opet ženidba Stojana Jankovića*)

Zlatija, hči Sinan-age v Udbini, slovi za najlepše deklet, ki je kdaj bila; sirota je brez matere od rojstva in aga je noče dati nikomur za ženo, tudi sama nikogar noče. To zve kotarski serdar Stojan Janković in sklene, da bi ta bila zanj. Poslovi se od matere in odide k teti, očetovi sestri, krčmarici Mari v Udbino.

Prosi jo za svet, kako bi mogel Zlatko osvoboditi. Teta ga svari, naj si jo izbije iz glave, zakaj nihče v Udbini Zlatke še videl ni, kaj šele, da bi jo mogel kdo osvoboditi. Ko pa Stojan le ne odneha, mu svetuje, naj si kot prosjak, suženj iz temnice, izprosi službo v Sinanovem dvorcu. Res se preobleče in se agi predstavi kot Mujo iz Dobuja, ki kot suženj iz temnice zadrškega bana že dalje časa zbira darove, da bi se odkupil; devet sto zlatnikov je že odplačal, treba mu jih je še sto. Aga ga res za sto zlatnikov plače sprejme za eno leto v strežniško službo. Zlatke pa vse leto ne vidi niti ne zve kaj o nji; zato ostane v službi še drugo in tretje leto, z istim neuspehom.

V začetku četrtega leta ga prosi aga, naj ostane še štirinajst dni, da bo mogel iti z ženo in spremstvom k tastu, iz Kladuše Hrnici Muju,

kjer bo moral biti starešina pri poroki njegovega sina. Tako ostane na dvoru sam s sužnjo, ki pripravlja in nosi hrano v Zlatkine kletke, »kaveze«. S sto zlatniki sužnjo podkupi, da pusti, ko nese Zlatki večerjo, duri odprte, da jo bo mogel vjediti.

Res pride do Zlatke, ki pa ga sprejme kot strežnika »od Dobuja Mujo« zelo nemilostno: Ko očeta ni doma, si je kajpak upal k njej, pa če le zakliče na trg, bi ga to stalo glavo. Stojan se opraviči, češ da se je že naveličal vedno lagati, ko ga v kavarni in gostilni izprašujejo o njej; zdaj bo mogel po resnici govoriti. Zlatija pošlje sužnjo po vodo, »iz Dobuja Mujo« pa povabi, naj prisede k večerji; prosi ga za uslugo: naj še to noč steče v Kotare k Stojanu Jankoviću in mu sporoči, naj takoj prihiti v Udbino ter jo vzame še to noč s seboj v Kotare — »Ja li nočas, ja li baš nikada« — zakaj ona ni zrasla za mlade udbinske Turke, ampak za Stojana Jankovića; sužnjo da bo vzela s seboj, on, od Dobuja Mujo, pa naj vzame blaga, kar ga hoče, in naj zbeži, kamor hoče, če mu je prav, lahko tudi z njo. Na vprašanje, ali Stojana pozna, mu pove, da ga je videla sedemletna, ko je opleni Udbino in vodil jetnike mimo očetove kule; povzdignil je kalpak in zagledala je znamenje nad desno obrvjo in na meči desne roke; mogla bi ga spoznati, ko bi ga videla.

Stojan steče po stopnišču in po cesti do tetine krčme, se umije, dá obriti, se preobleče v svoja oblačila, zasede svojega konja in se vrne v agin dvorec. V veži sreča Zlatijo s svetilko in svečo; pozdravi jo: vzdigne visoko svoj kalpak in pokaže se znamenje nad desno obrvjo in na meči desne roke. Zlatka ga spozna, steče k njemu in ga objame. Nato pripelje tri viteške konje iz konjušnice, naloži na enega blaga iz zakladnice, na druga dva sedeta in oddirjata do Jankovićeve kule. Tam jih pozdravi Stojanova mati. Zjutraj pelje Stojan Zlatko v cerkev, da jo krstijo na ime Anđelija (394—396):

Pa je za se Stojan privjenčao,
Lijep porod izrodio šnjome:
Dvije šćeri i četiri sina.

Sporedimo krajiško pesem o Stojanu Jankoviću z balado o Zrinjanu banu! Od 28 inačic balade o Zrinjanu banu jih našteva SE III—IV ([1951], str. 232) po točkah 24, med njimi 18 popolnih;¹⁵ nadaljnje 5 popolne navaja MH VI (1914), str. 332 »Iz štampanih zbornika«: še eno pa

¹⁵ V SE sta se upoštevali inačici v MH VI, št. 35 (t. 19) in št. 34 (t. 3) z Andrićevimi povzetki v MH VI, str. 326—332 (t. 1—2, 4—17, 20—24) ter »Iz štampanih zbornika« (MH VI, 332) HrNP »Naše Sloge« (1879), I, št. 20 = Istarske nar. pjesme (1924), Junačke I, št. 20 (t. 18) »Banović Mijate«. — Iz povzetkov se nista upoštevala tista dva, ki ne podajata zrinjanskih inačic, t. j. Ilićeva, br. 59 str. 327 (gl. SE, n. leto, str. 233 zg.) in Ostojićeva četvrta, II, br. 119, str. 327 s. (gl. SE, n. l., str. 227, op. 4).

so prinesle nato »Istarske narodne pjesme« (1924).¹⁴ Izmed teh 28 se v 20 inačicah, 16 popolnih, imenuje ujetnik s kakim zrinjanskim imenom, ban Zrinjanin (t. 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 13, Kukuljević, Kordunaš — 19), ban Zrinović (t. 5, 6, 12, Istrska — 20, 21, 23) ali vsaj Banović (t. 17, 18). V preostalih 8 inačicah, 6 popolnih, pa je kar 5 različnih imen: Livljanin Pavle (t. 1—2, 15—16) Dubrovčanin Pavle (t. 14), Zlatarić Pavle (Stojadinović), Mali Radojica (t. 24), Ivo (t. 22). Jasno je, da je bil junak tega baladnega tipa prvotno ban Zrinjski.

V 13 popolnih inačicah izmed 22 je ujetnik oženjen (t. 1—10, Kukuljević, Istarska, Kordunaš), pa v vseh se pred rešitvijo turškemu dekletu véri, da je neoženjen in da jo bo za ženo vzel. Vendar je na begu ne umori niti je brez pomoči ne zapusti kakor Marko Karljević Arabko v srbsko-hrvatsko-bolgarski »nejunaški pesmi«; v vseh se marveč najde iz zagate bolj ali manj zadovoljiv izhod. V 11 inačicah izmed 13, ki vse pripovedujejo o Zrinjaninu-Zrinoviću, prva žena tik pred njegovo vrnitvijo umre in Zrinjan predstavi rešiteljico kot svojo drugo ženo. Ta nerahločutni sklep se pač prilega ujetnikovi krivi prisegi. Značilno je, da vračajoči se ban v inačici MH VI, št. 34, *Zrinjanin ban i Begzada djevojka*, svoja »dva sina nekaka« ob prvem srečanju — po devetletni odsotnosti — ne vpraša po njuni materi, svoji ženi, ampak po svoji materi, njuni babici (v. 347): »Je li stara na odžaku majka?« Odgovorita mu (349—352): »Oj Boga ti, iz tamnice babo! Tvoja j' stara na odžaku majka, Al je naša svijet promjenila, Juče jesmo sahranili majku!« Na ta odgovor pa Zrinjanin niti z besedo ne pokaže, da bi mu bilo hudo, nasprotno, na materin poljub in pozdrav odgovori (359—362): »Ne ljubi me, mila moja majko, Veće ljubi svoju novu snahu. Koja j' tavne mene izbavila, I ovdje mé dovodila, majko!« — Kar brezsrčen pa je sklep v istrski in Kordunaševi inačici.¹⁵

Vendar je že v teh inačicah nakazan tudi drugačen izhod, ustrezajoč v nekoliko slovensko-istrski pesmi o *Kralju Matjažu v turški ječi*. Ko ban Begzadi djevojki na begu prizna, da ima doma ženo in »dva sina

¹⁴ Inačica »Iz štampanih zbornika« (MH VI, 332) glej v op. 2 in 13. — Iz Istarskih narodnih pjesama (1924) je dodati še Junačke II (nove), št. 11, »Zrinović bane (i Bengovica mlada)«.

¹⁵ Istarske nar. pjesme (1924), str. 46 s., Junačke II, št. 11. *Zrinović bane*, vv. 81—92:

<p>Kad su prišli malo sponaprida, Blizu dvora Zrinovića bana, To j' na dvoru jena stara majka I govori Zrinoviću bane: »Bora tebi, jena stara majka, Jeli dobro v bilih dvori mojih?«</p>	<p>Odgovara jena stara majka: »Za svih dobro, a najhuje za te, Jučer su ti ljubu zakopali.« Odgovara Zrinoviću bane: »Ni me briga, dušo moja, za te, Kad ja imam drugu ljubu za me.«</p>
---	--

Kordunaš, n. d., II, str. 88 s., br. 19. *Zrinjanin ban*; Zrinjanin vpraša svojo »ostaricu majku« (248—263):

<p>»Oj, boga ti, moja majko stara! Sto se ono sad u gradu radi? Sto li zvonit na velikoj crkvi? Al' je radost, al' žalost velika?« Suze roni, odgovara majka: »Ala, sinko, Zrinjanine bane! Nije radost, van žalost velika.</p>	<p>Sto ti zvonit na velikoj crkvi, Sinoć tvoju zakopašmo ljubu.« Kada bane razumio glase, Ves'o pjeva taako glasovito: »Ala, neka, milom bogu vala! Vodim sebi evo vjernu ljubu, Koja mene izbavila mlada, Iz tavnice bega od Novoga.«</p>
---	--

nejaka«, jo tolaži (MH VI, št. 34, 336—342): »Muč' ne cvili, lijepa djevojko! Ne vodim te, da t' u najam dadem (sc. kao robinju). Već te vodim, da te ja udadem: Ja imadem bana netijaka, I viši je i ljepši od mene, Svega ima više on od mene.« V drugih inačicah, v katerih ban do zadnjega taji resnico, pa rešiteljica, ki sluti zlo, prosi (Kordunaš II, str. 88, št. 19, 237—241): »... Ako imaš na domu ljubovcu, Al' u selu bogom zaručnicu, Podaj mene za ikoga svoga, Al' za brata, al' za pobratima; Već da n'jesam kaurška robinja!« Podobno tudi v MH VI, št. 33, *Tamnovanje bana Zrinjanina*, vv. 75—85, in v istrski inačici (1924), *Junačke II*, št. 11, *Zrinović bane*, vv. 72—76.¹⁶

V dveh izmed teh 13 inačic z oženjenim ujetnikom-beguncem pa ustreza tej prošnji-tolažbi tudi izhod zgodbe: v njih dá Livljan Pavle carjevo hčer Fatimo-Fajko, svojo rešiteljico, svojemu sinu Vladimiru v zakon (t. 1—2) — v temnici pa je bil vendarle krivo prisegel.

V nadaljnjih 9 popolnih inačicah (t. 11—18 + Stojadinovićeve) pa ni več govora ne o krivi prisegi ujetnikovi ne o njegovi prvi ženi in rešeni samski ujetnik vzame rešiteljico sam za ženo. Da pa to ni prvotna oblika, spričuje že to, da je v 5 inačicah junaku ime Zrinjanin-Zrinović- (t. 11, 12, 13, 17, 18), v dveh Livljanin Pavle (t. 13, 16), pa le v dveh se imenuje drugače in je tudi to le premena imena Livljanin Pavle: Dubrovčanin Pavle (t. 14), Zlatarić Pavle (iz Zlatarića grada; Stojadinovićeve).

Očitno je ves ta baladni obrazec preoblikovana predhodnica epizodi o *Antiohovem sinu in emirovi hčeri* v epu *Digenis Akritas* in angleški baladi *The fair flower of Northumberland*. Na praobrazec te predhodnice so vplivale po izvajanjih v SE III—IV, str. 233. inačice predhodnici slovensko-istrske ljudske pesmi o *Kralju Matjažu v turški ječi* — prim. obe inačici o Livljanu Pavlu (t. 1—2), obe inačici o Zrinjaninu banu v MH VI, št. 33—34, istrsko, Jun. II, št. 11, in Kordunaševu II, št. 19 — dalje inačice priljubljenih »ženskih pesmi« o otmici muslimanskih deklet — prim. sklep v MH VI, št. 34, in v inačicah t. 7, 8, 11, 13, 17, Kukuljevićevo, Stojadinovićevo — še bolj pa inačice praobrazca pripovedki-baladi o *Jetniku, ki ga reši oblastnikova hči iz očetove ječe* z motivom verskega nasprotja; take balade-pripovedke razprava v SE za Balkan ni mogla dokazati — v legendi in pesmi o *Vladimiru in Kosari* (n. d., 212—215) ni ustreznega motiva verskega ali narodnega nasprotja, ki je bilo v chansonah in baladah iz križarskih časov drugod zelo razširjeno.

¹⁶ MH VI, št. 33, str. 80, vv. 74—83:

Pitala ga Arapka divojka:
»Sto si tako neveseo, bane?
Ali si se junak oženio?
Ali ti ja za u volju nisam?
Ako si se junak oženio,

Vinčaj mene za brata mladjega,
Ako nemaš ti brata mladjega,
Vinčaj mene za sinovca svoga;
Ako nemaš toga nijednoga,
Vinčaj mene za komšiju svoga!«

Istarske nar. pjesme (1924), *Junačke II*, št. 11, str. 46, vv. 71—76:

Al mu veli Bengovica mladi:
»Sto cviluješ, Zrinoviću bane?
Sto si junak oženjen, junače?

Ko si junak oženjen, junače,
Uzmi mene za brajela tvoga,
Al za koga od roda tvojega!«

Prav križarski tip praobrazca pa je osnova skupini inaičic z naslovom *Zenitev Stojana Jankovića — Jankovića osloboda Turkinja djevojka*, ki jih razprava ni upoštevala. Od baladnega tipa o *Zrinjaninu banu in turški devojki* se te inaičice tako razločujejo, da jih dr. Nikola Andrić po pravici ni sprejel med inaičice balad št. 33 in 34 v MH VI, str. 326—332.

Predvsem junak v teh inaičicah ni Zrinjanin, ampak brez kakršnega koli obotavljanja v vseh inaičicah *Stojan Janković* iz ravnih Kotarov, območja mesta Zadra. Tudi njegov nasprotnik ni turški car kakor v večini zrinjanskih inaičic (t. 1, 2, 4, 7, 8, 9, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 24, Kukuljevičevi, Stojadinovičevi) ali beg iz Novega (t. 3, 5, 6, 11, 13, 19, Kordunaševi), ampak v štirih inaičicah (izmed petih) turški poveljnik liškega sandžakata s sedežem v Udbini, v treh inaičicah pa mu je ime *Mustaj-beg Liški*.

V vseh petih inaičicah je mimo tega pred skupni motivni obrazec vsega pripovedčno-baladnega kroga o rešitvi ujetnikovi in skupnem ubegu z rešiteljico, oblastnikovo hčerjo, postavljen kar celoten nov motivni obrazec: v poglavitnih 4 inaičicah (*A, V¹, M, S*) je to zgodba, kako turški beg Jankovića ujame in v temnico pripelje; v mlajši peti inaičici (*V²*) pa je ta zgodba značilno preoblikovana: na mesto prisiljenega ujetništva Jankovičevega je stopilo prostovoljno strežništvo na begovem dvoru, v drugi polovici pa je stopila na mesto jetnikove rešitve iz temnice osvoboditev begove hčere iz prostovoljno-neprostovoljnega zapora v njenih stanicah-kletkah — pač po vzorcu balad o otmici muslimanskih deklet.

Mnogo važnejši, prav bistvenega pomena, pa je razloček glede značaja glavnega junaka, njegovega razmerja do turške devojke rešiteljice in s tem glede značaja vsega dejanja. V vseh zrinjanskih inaičicah, v katerih je ujetnik oženjen (t. 1—10), se ta rešiteljici s prisego zlaže, da je samski, in se véri, da jo bo vzel za ženo — to je dediščina iz balade o *Marku Kraljeviću in arabski devojki* — in to ne le v inaičicah, v katerih mu mora žena še »pravočasno« umreti, da more rešiteljico vendar še vzeti za ženo (t. 3—10, Istarski, Kukuljevičevi, Kordunaševi, ampak tudi v tistih dveh (t. 1—2), v katerih jo po zgledu slovensko-istrskega baladnega tipa o *Kralju Matjažu v turški ječi* dá svojemu sinu v zakon.

Pa tudi v inaičicah s samskim ujetnikom in v nepopolnih inaičicah (ki jim sklepa ne poznamo) je še sled prevare. V istrski »junački« o *Banoviću Mijatu* iz Premanture (t. 18: Istarske narodne pjesme [1924], Junaške I, št. 20, str. 27—28) Banović sicer odklanja ponudbo turškega carja-gospodarja, da mu dá hčer za ženo, če se poturči, z besedami (vv. 44—45): »...šta će mi turkinje bule, Dok ja mladi imam Vlasinjica?« — odstavek iz njegovega razgovora s carjevo hčerjo pa se glasi (78—81): »Si l' kad koju (sc. divojku) ljubia potajno?« »Valaj, nisam, turkinja divojko!« (Ma da bi ti na večeri bile, Više bi ih od stotine bilo!). — V nepopolni inaičici *Ilićevi* — s spremenjenim sklepom (t. 23) — pa

Zrinović Sulejmanovo hčer Šekiro, ko ga (sc. s tovariši) iz ječe izpusti ter mu pripelje konja in »nebrojeno blago«, da bi skupaj zbežala, »udari, da ju je odmah sa zemljom sastavio... I on uzjaše na konja, pa sa svojim junacima posiječe age i spahije. Kad je car vidio, da mu je ubio kćer i pol vojske posmicao, od jada ispusti dušu« (MH VI, 327).

V inačicah pesmi o *Ženitvi Stojana Jankovića* o vsem tem ni niti sence sledu, kajpada tudi ne o tisti frivolni igri z dvojnimi pomenom besede »vera« — religija in dana beseda, zvestoba — ki se ponavlja v inačicah »junačke pjesme« o *Marku Kraljeviću in arabski devojki* in balade o *Zrinjaninu banu*. Čisto od vsega začetka je jasno, da je Stojan samski, in besedna igra z izrazom »vera« v inačicah naše krajiške pesmi ni sredstvo za prevaro, ampak za večji poudarek zvestobe do vere pa tudi zvestobe do dane besede. V inačici A (MH IX, št. 24) odgovori Stojan na Fatimin poziv, naj se poturči (122—125): »Borme ne ću, lijepa Fatima. Ne ću ti se junak poturčiti, Volim moju glavu izgubiti, *Nego mojom virom priornuti.*« Na Fatimino vprašanje (127—129) »Je li vera, Janković Stojane? Hoćeš mene uzet za ljubovcu, Odvesti me bilom dvoru tvome?« ji zagotovi Stojan (133—135): »Tvrda vira, Turkinjo divojko! Prvo kamen rastopiti stina, *Nego mojom virom priornuti!*« (Andrić to pojasnjuje: Prije će se kamen-stijena rastopiti, nego što ću ja vjeru promijeniti [tako pač v v. 125, tu pa: vjeru prelomiti].) Primerjaj še v *V¹* (V u k III, št. 21) vv. 164—165; 172—174; — 187—189 + 191—192, v *V²* (V u k III, št. 22) vv. 294—295 + 298—301.¹⁷

Z razločkom glede junakove »vere« je v zvezi še drug motiv. V mnogih zrinjanskih inačicah ujetnik namerno poskuša zbuditi pozornost oblastnikove hčere, da bi se vanj zaljubila in ga iz ječe rešila. Kar redoma to stori z igranjem na tamburico in s pesmijo — tamburico si često šele od matere naroči (t. 3, 4, 5, [11], 12, 13, 19, 20, 21, 22, 23, 24); motiv je pripravljen v inačici C angleške balade »*The fair flower of Northumberland*«, kjer mlad vitez hčer oblastnika, ki ga v ječi drži, iz okna pokliče, proseč jo usmiljenja.¹⁸ V baladah o Stojanu tega ni.

¹⁷ V u k III, št. 21, str. 114, vv. 164—165: Hajkuna Stojanu: »...Poturči se, Janković-Stojane, A ja ću ti biti vjerna ljuba...« Stojan Hajkuni (172—174): »A ne luduj, Hajkuna devojko! Boga mi se ne bih poturčio, Da mi dadu Liku i Udbinju!...« — Hajkuna Stojanu (187—193): »...Već jesi li, bolan, vjere tvrde, Da ćeš mene uzet' za ljubovcu, Da izbavim tebe iz tavnice?« — Veli njojzi Janković Stojane: »Tvrda vjera, lijepa devojko! Uzeću te za vjernu ljubovcu, Doista te prevariti ne ću.«

V u k III, št. 22, str. 128, Zlatija Stojanu (295—296): »Slugo moja, od Dobuja Mujo! Kaži, more, je li vjera tvrda, Bi l' me nešto vjerno posluzio? A dala bih tebi dosta blaga.« Stojan joj se kune i preklinje (298—301):

Oj Boga mi, Zlatija devojko!
Jeste vjera tvrda od kamena,

Kamen bi se studen rastopio,
Nevjere ti ne bih učinio.«

¹⁸ Child, n. d. (op. 11), inačica C; nav. Z. Kuzelja, Ugofskyj Korol' Matvij Korvin v slavjanskij ustajaj slovesnosty, Zap. nauč. tov. im. Sevčenka, vyp. LXIX (1906), str. 57: Mlad vitez sedi v ječi. Nekoč stoji pri oknu in zagleda, kako gre mimo hči oblastnika, ki ga ima v ječi. Zakliče ji: »Lepo dekle, usmili in užali se nad menoj! Ukradi ključe in me skrivaj izpusti.«

V zvezi z jetnikovo krivo prisego glede svojega družinskega stanu je v drugem delu zrinjanskih inačic, na begu, dvom, ki se budi v rešiteljici, ali so bile ujetnikove navedbe resnične, njegove obljube veljavne, in ta dvom se izraža v zaskrbljenih vprašanjih o njeni bodoči usodi. Večinoma je to v zvezi z zaskrbljenostjo zaradi zastraženega mostu čez deročo reko, preko katerega ju vodi pot: na to skrb zvrta rešeni ujetnik krivdo za svoj neveseli obraz. Ta motiv se pojavlja tam tudi v inačicah, kjer je ujetnik-begunec res samski (t. 12, 13) in v inačicah, v katerih zaradi okrnjenega sklepa ujetnikovega stanu ne poznamo (t. 19, 21, 22). Tudi to je dediščina iz »junačke pesme«, nahajamo pa ta motiv tudi v angleški baladi. Inačicam balade o Stojanu Jankoviću je to docela neznano.

Glede teh motivov, ki vsi izhajajo iz bistvenega razločka v značaju glavnega junaka in s tem baladne zgodbe, stoji krajiška pesem o Stojanu Jankoviću v nasprotju s srbsko-hrvatsko-bolgarsko »junačko pesmijo« o *Marku Kraljeviću in arabski devojki* in z inačicami hrvatskega baladnega tipa o *Zrinjaninu banu in Turkinji devojki*, ujema se pa s praobrazcem pripovedke-balade o *Jetniku, ki ga oblastnikova hče reši iz očetove ječe*, vendar ne z najstarejšim inačičnim tipom, ampak — zaradi verskega nasprotja — s srednjeveško vejo praobrazca.

S to vejo praobrazca pa imajo inačice balade o Stojanu Jankoviću še nekaj drugih skupnih motivov, ki jih takisto ni ne v tej ne v drugi skupini srbskohrvatskih ljudskih pesmi tega baladno-pripovedčnega kroga.

Tak je motivni niz zasledovanja ubežnikov in poboja preganjalcev, ki je vpleten v sklepni del osnovnega motivnega obrazca balade o »Stojanu Jankoviću in turški devojki«. V nalogi retorskega učenca Senekove šole tega motivnega niza še ni, niti ne v legendi-baladi o *Vladimiru in Kosari*, tudi ne v epizodi o *Antiohovem sinu* epa *Digenis Akritas* ali v angleški baladi. Inačice zrinjanske balade govore namesto tega o zaprekah na begu, a ne o boju. To je zastraženi most, čez katerega ubežnika morata (t. 3, 4, 6, 7, [11], 12, 13, 19, 21, 22); ta motiv izvira pač iz baladnega obrazca *Kralj Matjaž v turški ječi* (prehod čez Donavo-Dunav tudi v inačici t. 22, čez Savo t. 7). V vseh petih inačicah pesmi o »Stojanu Jankoviću in turški devojki« pa se požene oče-brat rešiteljice z vso četo svojega spremstva za ubežnika, Stojan pa vse spremstvo pobije, le očetu-bratu na hčerino-sestrino prošnjo prizanesi. Podobno se Turki zapode za Matjažem in Alenčico v baladi *Kralj Matjaž reši svojo nevesto*, le v kajkavski inačici *Kraljevič Marko reši svojo ženo*¹⁹ je ta motiv le lahko nakazan v ženinem svarilu (vv. 62—63): »Ne bežete, tri Nemčiči mladi, Ovo si je Kraleviče Marko.«

¹⁹ SNP I, št. 48. Iz Torčeca blizu Koprivnice na Hrvatskem. Zapisal Tomo Sataić. Iz Plohlovih HNP I, 89—91, št. 97 *Kraljevič Marko i tri Njemčiča*. Napjev pri Kuhaču IV, št. 1501. Zdaj tudi dr. Vinko Žganec, HNP Kajkavske, MH 1950, št. 376. *Marku oteli Nemčiči ljubu*. Dr. N. Andrić, MH VI, str. 317. »Iz štamp. zbornika« navaja to pesem po krivem med inačicami pesmi o Moževi vrnitvi na ženino svatbo.

Pripravljen pa je motivni obrazec preganjanja že v starofrancoskih chansonah de geste o *Guillaumu d'Orange*,²⁰ ki v 20 epih-»vejah« (braches) opevajo rod in življenje akvitanskega grofa in meniha Guillaumea (Villehalma) de Toulouse in poznejše doživljaje njegovega pokristjanjenega svaka silaka Rainouarda (Rennewarta): za pridobitvijo Guillaumeove (druge) žene, bivše »poganke« Arabele (Orable), o kateri pripovedujejo chansons de geste *Charroi de Nimes* in *Prise d'Orange*, sledi ofenziva njenega očeta, arabskega kralja Desraméja (Terramera),²¹ poraz krščanske vojske v bitki pri Aliscansu (= Elysii campus) in oblega Guillaumeovega gradu Orange, ki ga brani njegova žena, dokler sam ne zbere novo frankovsko vojsko, osvobodi grad, na kar spet pri Aliscansu porazi Arabce in jih spodi iz Francije (chanson de geste *Bataille d'Aliscans*). Kajpada na predhodnico pesmi o *Stojanu Jankoviću in turški devojki* niso vplivale neposredno obsežne starofrancoske chansons de geste, ampak krajše baladne pesmi, na kakršnih so bile osnovane tudi same chansons de geste. Postranski motiv, da dekleta varuje jutranje spanje utrujenega junaka in ga opozori na bližajoče se preganjalce, pa ima svoj srednjeveški vzorec v pripovedki in ljudski epski pesmi o Walterju (Akvitanskem) in Hildgundi, ki jih je med drugimi uporabil

²⁰ Chansons de geste de *Guillaume d'Orange* (tudi *G. Fièrbrace*, *G. au court nez*) ali Geste de *Garin de Monglane*, 20 epov, imenovanih branches »vejec«, ki obravnavajo predzgodovino, mladost, boje, meniško življenje in smrt Guillaumeovo ter poznejše doživljaje Rainouardove. Središče vsej epopeji je *Bataille d'Aliscans*, ki pripoveduje o odločilni zmagi Guillaumeovi nad Arabci, s katero da je té za vedno pregnal iz Francije. Največ na osnovi tega epa je srednjeveški nemški viteški pesnik Wolfran iz Eschenbacha napisal svoj nedokončani ep *Willehalm*, ki ga je po njegovi smrti skušal dopolniti Ulrich iz Türheima — samo na osnovi Wolframovih podatkov pa je spesnil koroški meščanski pesnik Ulrich von dem Türlin ep o Willehalmu in Arabeli-Gitburgi. — O francoskih chansonah de geste o *Guillaumu d'Orange* gl. standardno delo J. Bédier, *Les légendes épiques I, Le cycle de Guillaume d'Orange*, Paris 1905. O Wolframovem *Willehalmu* in nadaljevalcih: Gustav Ehrismann, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters II*, 2 (1927), § 43, str. 270—87, II, 3 (1935), str. 64 s., 67 s. O siceršnjem vplivu epopeje o *Guillaumu d'Orange*, veje »*Couronnement de Louis*« na srbske »junačke pesme« gl. Nik. Banašević, *Le cycle de Kosovo et les chansons de geste* (*Révue des Études slaves* 1926) in »Ciklus Marka Kraljevića i odjeci francusko-talijanske viteške književnosti« (Knjige srpskog naučnog društva 1935; prim. dr. Nik. Andrić, O hrvatskoj duhovnoj individualnosti, MH VIII (1939), str. 9—12. Vendar gl. o enostranosti Bédierove teorije, ki pretirava vpliv izobraženih krogov (meniških) na izvor narodnih pripovednih pesmi, pa podcenjuje tvornost pevcev iz sredine naroda, kar piše o tem Matija Murko, *Tragom srpskohrvatske narodne epike I* (1951), 446—455.

²¹ To je zgodovinski Abderrhaman, ki ga je leta 732 pri Poitiersu porazil Karl Martell in s tem ustavil nadaljnje prodiranje Arabcev v frankovsko državo. Zgodovinski Guillaume (Willehalm) de Toulouse je v bitki ob reki Orbieu pri Narbonnu leta 793 kljub begu drugih oddelkov vztrajal v odporu zoper Arabce, ki so bili vdrlji v Francijo, in s tem povzročil, da so se po bitki umaknili iz dežele. O nadaljnjem življenju njegovem gl. SE III—IV, str. 202 in tam navedeno literaturo.

Ekkehard I. Sentgalenski za latinsko junaško pesem »Waltharius«.^{21a} Kajpada ni nujno, da bi motiv moral izvirati neposredno iz balkanske inačice zgodnjerednjeveške balade o Waltherju in Hildgundi (ali kako drugače) — ko nobene ne poznamo — ker se je lahko kot popotni motiv ndomačil tudi v drugih podobnih baladnih pesmih.

Še druga poteza veže pesem o *Stojanu Jankoviću in turški devojki* s chansonami de geste o *Guillaumu d'Orange*. To je poteza, da rešiteljica Orable (Arabela) iz ječe rešenega Guillaumea pred begom spravi v svojih izbah, da dobi tam spet človeško podobo.²² Inačica A (MH IX, št. 21, str. 166 s.) pripoveduje, da begova hči Fatima (vv. 181—187) »otvora duboku tamnico, Ona vadi Janković Stojana; Za bilu ga uhvatila ruku, Pa ga vodi u toplu odaju, U odaju, gdi mu je odilje, Pa je njemu cura besidila: 'Uzmi svoje, Janković Stojane!'« — V inačici V² (Vuk III, št. 22, str. 129) se snaženje in preoblačenje izvrši kajpada pri teti Mari v krčmi (vv. 344, 347—351): Janković Stojane »Brzo skoči na noge lagane... I otide k tetki u mehanu; Pa berbera sebi dobavio, Te se omi i kosu obrija, Pa uzima svoje odijelo, Te od'jelo na se udario.«

Motiv je prešel tudi v mlajšo, po epsko razvlečeno inačico zrinjanske balade v MH VI, št. 34. V starejši št. 33, žal nepopolni, se vrši snaženje še kar na dvorišču pred temnico: Arabka odpre ječo in ukaže banu Zrinjaninu (str. 79, vv. 53—59), »...neka na dvor idje! Tu izadje bane Zrinjanine. Namaknula Arapka divojka... tri berbera mlada, jedan berber smidu bradu brije, Drugi berber vrani perčin češlja, Treći berber nokte obrizuje.« O oblačenju tu še ni govora. V inačici št. 34 dá Begzada djevojka bana sicer tudi »pred tavnicom« obriti in ostriči (vv. 134—138), potem pa (vv. 143—147) »Bana vodi Begzada djevojka... u gornju odaju, U odaju mila braća svoga... Na nj oblači bratovsko od'jelo...« In zdaj se obširno opisuje to oblačenje (148—197). Očitno je to tukaj mlad vrinek.

Prav važna poteza je prišla v pesem o *Stojanu Jankoviću in turški devojki* tudi iz balkanske predhodnice angleške balade o »*Lepem coetu Northumberlandskem*«; to namreč, da pride Stojan v ječo Mustaj-bega Liškega zaradi svoje ljubezni do begove hčere-sestre. Inačica A te balade (iz 16. stoletja) se začinja le-tako:²³ Škotski kraljič se muči v hudi ječi grofa Northumberlandskega, tako tesni, da se še stegniti ne more. Nekoč, ko se tako muči, pride k njemu grofova hči, lepa ko angel. Ko jo jetnik zagleda pred seboj, ji začne praviti s solzami v očeh: »Lepa gospa, usmili

^{21a} Gl. Waltharius, začetek predposlednjega oddelka, vv. 640—1061. — O pesnitvi sami gl. Gustav Ehrismann, *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters I. Die althochdeutsche Literatur* (1932), str. 395—406; o pripovedki in ljudskih epskih pesmih str. 404.

²² Kuzelja, n. d., str. 62, po G. Gröberju, *Die französische Literatur, Grundriss der romanischen Philologie II, 1. Abt., Strassburg 1902*, str. 469, in po O. Milleru, *Ilja Muromec*, str. 876. — Kuzelja navaja na isti strani isti motiv tudi iz Pleierjevega romana *Tandareis*, in to po K. Goedekeju, *Gesch. d. deutschen Lit. d. Mittelalters, 2. Aufl., 1871, II*, str. 138. Prim. SE III—IV, str. 209 in 214.

²³ Child, n. m. (op. 11); Kuzelja, n. d., str. 58.

se nad menoj in ne daj, da bi umiral v temnici!« Dekle odgovori: »Kako naj se usmilim nad vami, ko ste sovražnik naši domovini?« (Kit. 8:) »Ne, gospa,« reče jetnik, »nisem sovražnik. Prišel sem semkaj zaradi velike ljubezni do vas.« Dekle ne verjame: »Kako pa si ti mogel priti (sem) iz ljubezni do mene, ko pa imaš ženo in otroke?« In jetnik začne prisegati, da to ni res itd.

Medtem pa ko je v angleški baladi ta motiv preračunan na zavajanje in varanje prelahkoverne sovražnikove hčere, predstavlja v inačicah pesmi o Stojanu Jankoviću čisto resnično dejstvo, celó osnovo vsega baladnega dejanja, zlasti pa vsega novega uvodnega dela. Mustaj-beg namreč Stojana Jankovića ne ujame na četovanju v ravnem Kotaru, ampak ko je na lovu na svojem ozemlju. Tudi Stojan ni prišel v turško Liko-Krbavo kot plenilec s svojo vojno družino, ampak da bi skrivaj ugrabil (*M* javno zasnužil) begovo hčer-sestro. V inačici *V*¹ to sam prizna ne samo dekletu, ampak že pri zajetju tudi Mustaju-begu samemu, kar pač ni nikako prilizovanje, ker more ujetniku samo škodovati (*V* u k III, št. 21, str. 111 s., vv. 82—90): Janković Mustajbegu: »Ja sam glavom Janković Stojane; Nisam više ni imao druga, Osim Boga i sebe jednoga. A nijet (= nameru) sam bio učinio, Da se spustim do pod tvoju kulu. Da izmamim Hajkunu devojku, Da odvedem sebe (= sebi) u Kotare. Pa mi ne bi od Boga sudeno, Prokleta me piće prevarilo.« — (*V* v. 93—94) Mustaj-beg Jankoviću: »... Baš si doš'o u onoga ruke, Koji će te, more, oženiti.« — (*V* v. 155—158) Janković Hajkuni: »Ja sam glavom Janković Stojane, Ja sam s tebe dopao tavnice; Pjana su me Turci prevarili, Te svezali naopako ruke.« — Glede *M* a r j a n o v i ć e v e inačice pa pravi Andrićev povzetek (*M* H IX, str. 215): »Bace ga u tamnicu, premda je bio pošao baš da zaprosi Mustajbegovu (sc. sestru) Ajku.«

Še večjega pomena je ta motiv v inačici *V*² (*V* u k III, št. 22). Tu je povzročil, da se mu je podredilo vse dejanje, posebno prvi del zgodbe, ki je ves preračunan na to, kako bi Stojan prišel do skrivnostne agove hčere Zlatije, si jo pridobil in odpeljal. S tem je dobil tudi stari, osnovni del zgodbe čisto posebno vsebino. Ne gre več za pogajanje oblastnikove hčere z ujetnikom o pogojih njegove osvoboditve, ampak za spoznavanje (anagnorismos), pri Stojanu tega, da ga je Zlatka že sedemletna spoznala in vzljubila, da je zato vse turške snubce zavračala in se zaprla v svoje stanice — kletke; pri Zlatiji za spoznanje, da očetov strežnik ni »od Dobuja Mujo (= Mohamed)« in muslimanski ujetnik iz temnice kršćanskega zadrškega bana, ki si zbira odkupnino, ampak sam junak Stojan Janković, ki ga že od zgodnje mladosti ljubi. Tudi zahteva in zatrditev »vjere« — dane besede — je dobila s tem čisto drug pomen (vv. 294—295). Zlatija slugi »od Dobuja Muju«: »Kaži, more, je li vjera tvrda, Bi l' me nešto vjerno poslužio?« — da bi namreč tekel s poročilom k Stojanu Jankoviću v Kotare —; (vv. 299—301) Stojan Zlatki: »Jeste vjera tvrda od kamena, Kamen bi se studen rastopio, Nevjere ti ne bih učinio.« In treba mu je iti samo »k tetki u mehanu«, da se umije, ostriže in preobleče. Po spoznanju ni ob odsotnosti vse agove družine s spremstvom

vred nobene zapreke več za skupni ubeg; kajpak tudi ni govora o kakem preganjanju niti o poboju preganjalcev.

Iz balade o rešitvi jetnikovi iz ječe je nastala takó pesem o otmici muslimanskega dekleta, vendar brez tipičnih rekvizitov drugih takih pesmi, banalne hvale ugrabljenega dekleta, kako »vlašić ljubi«,²⁴ stare homerjevske prisposode o naglem diru in zvezdnih utrinkih.²⁵

Dotakniti se moramo še slogovnega razločka med baladno pesmijo o Zrinjaninu banu in krajiško pesmijo o Stojanu Jankoviću. Ugotovil je ta razloček že dr. Nikola Andrić s tem, da je uvrstil inačice pesmi *Zrinjanin ban i Begzada djevojka* in *Tamnovanje bana Zrinjanina* v matični izdaji Hrvatskih narodnih pesmi v drugo knjigo »ženskih pesmi«: MH VI. Odio drugi: Ženske pjesme, sveska druga (pričalice i lakrdije), št. 34, 35 in str. 326—332, da pa je krajiško pesem »*Jankovića oslobada Turkinja djevojka*« z Vukom vred (*Ženidba [Opet ženidba] Stojana Jankovića*) priobčil med junaškimi pesmami: Vuk knj. III, »u kojoj su pjesme junačke srednjih vremena«, št. 21, 22; MH IX. Junačke pjesme, Odio prvi, sveska šesta (historiske, krajiške i uskočke pjesme), št. 24, in str. 215—216.

Razločki glede pesniškega sloga so utemeljeni v različni zgradbi dejanja obojih pesmi. Čeprav pripadata obe pesmi po osnovnem motivnem obrazcu pripovedno-baladnemu krogu o »*Jetniku, ki ga oblastnikova hči reši iz očetove ječe*«, se vendar samo zrinjanska pričalica omejuje na ta osnovni motivni obrazec, zapleten le z vozlom okrog krive prisege jetnikove, medtem ko je v krajiški pesmi razširjen s celim novim uvodnim obrazcem, kako jetnika ujamejo in v ječo vržejo. Čisto naravno je torej, da se pripovedovanje v zrinjanskih inačicah strinja okrog enega samega osrednjega jedra, jetnikove osvoboditve in združitve z rešiteljico; in čeprav to pripovedovanje ni naravnost po baladno skopo in skokoma razporejeno, se vendarle večinoma ogiblje epsko širokega opisovanja, prehudega ponavljanja in sprehanja po stranskih stezah-epizodah. Prav tako naravno je pa, da se inačice krajiške pesme, kolikor jih poznamo, teh epskih elementov prav nič ne ogibljejo, ampak jih bolj ali

²⁴ Pesmi o otmici so našete SE III—IV, str. 235. Motiv hvale »vlašićev« ljubezni je prešel tudi v zrinjanske inačice: MH VI, št. 34, vv. 393—399 (SE, str. 232, t. 3), dalje t. 5, 7, 8, 11, 13, 17, mimo tega še Kukuljević, str. 145, Stojadinović II, br. 7. Motiv naj bi poudaril prvotno spoštljivejšo razmerje moža do žene pri »vlašićih« kakor pri muslimanih, tako v MH VI, št. 95, v. 44 in 45: »Da je tebi znati i kušati. Kako kaur plemenito ljubi...«; pa se je ponekod grdo zmaličil, n. pr. MH VI, str. 390, inačica V. Radice iz spljetskog Velikog Varoša, br. 18: Da ti znati, kako vlasi ljube, Ti bi starca babu otrovala... I došla bi Senju bijelome. Prav isto tudi v zrinjanskih inačicah: Kukuljević, str. 145: »Kaur ljubi kao golub golubicu, Turčin ljubi kao konj ždrebicu.« Stojadinović II, br. 7, ima oboje skupaj: Da ti znaš u Jedrenu tvome, Kako vlaš plahovito ljubi: Ti bi moga babu otrovala, Pod starost se za vlahu udala.

²⁵ Primerjaj I. Grafenauer, Lepa Vida (1943), str. 247—250 in op. 5 c; Vuk I, št. 385, MH VI, št. 75 idr.

manj obilno uporabljajo. To dokazuje že njih obseg: MH IX, št. 24 (A): 305 vv.; Vuk III, št. 21 (V¹): 356 vv.; Vuk III, št. 22 (V²): 396 vv. — za inačici M in S (MH IX, str. 215—216) žal obseg ni naveden.

Epske razširitve nahajamo sicer tudi med inačicami zrinjske pričalice, tako v inačicah o *Zrinjskemu banu in Begzadi djevojki* (Marjanovičeva v MH VI, št. 34: 399 vv.; Stojadinovičevi II, št. 7 — od pevca Riste Jovanovića Sarajlije —: 564 vv.; krajša je Konjiko-*v i č e v a* inačica, MH VI, str. 332: 106 vv.). Vendar se vidi, da so te epske razširitve v krajiški pesmi organske, iz celega zgrajene, medtem ko so v zrinjanskih inačicah pozneje vrinjene in se razpoke povsod poznajo. Naj to pokaže posamezen primer.

Za osvoboditev ujetnikovo potrebuje rešiteljica ključev do temnice. O dejstvu, da ključe ukrade, poroča v *Pavlinovičevi*, vendarle precej obširni inačici ena sama vrstica, po ena vrstica pove še čas in učinek, da se z njim ječa odpre (MH VI, št. 33, vv. 48—50):

Kad se tavana noća uhvatila,
Ona krade od tavnice ključe,
Pa otvara od tavnice vrata...

Epsko močno razširjena *Marjanovičeva* inačica (MH VI, št. 34) poroča o istem dogodku skoraj z istimi besedami, le z nekim epskim ponavljanjem v dveh vrsticah (tretja je po krivem tu anticipirana): vv. 128 do 133):

*Kada biše noći po polnoći,
Dobavila Begzada djevojka,
Dobavila od tavnice ključe,
Došeta se banu pred tavnico,
(I dovede tri berbera mlada),
Pa otvora od tavnice vrata.*

Istrski inačici, premandurska o *Banoviću Mijatu* (Junačke I, št. 20) in unjska o *Zrinoviću banu* (Junačke II, št. 11) govori le o kraji blaga in konj.

V krajiški pesmi pa je pripoved o kraji ključev kar cela epizodna zgodba. *Alačičeva* inačica (A, MH IX, št. 24, vv. 136—182) pripoveduje: po dogovoru z ujetim Stojanom Fatima »Razboli se bolom bez bolesti«, češ da ji bo umreti, in privabi k sebi najprej mater: »Umrit hoću, a prebolit neću; Hodi k meni, moja mila majko!« In ko pride,

(147) U nidra joj glavu zavlačila,
Pa ukrade kjuče iz džepova:
To su ključii od tamnih tamnica.

In po materi povabi k sebi še nevesto, bratovo ženo, in spet

(164) U nidra joj glavu unosila
I uzimlje od sandukâ ključe,

pa jo pošlje spet nazaj k jokajočemu sinku. »Kad se mrkla uhvatila noćca«, nabere iz sandukov nebrojeno blago, iz hlevov pet konj,

(180) Pa evo je tamnici na vrata,
Pa otvara duboku tamnicu,
Ona vadi Janković Stojana...

Prav ista zgodba se pripoveduje v Podrugovićevi inačici V¹ (Vuk III, št. 21), le da »bolna« Hajkuna privabi k sebi samo brata, pa zato zgodba ni dosti krajša (vv. 194—222). Potoži mu o svoji hudi boleznini ga prosi, naj prisede, »Da ti padem u kriocce glavom, Da ja pustim moju gr'ješnu dušu.« In potem (215—217)

Cura pade u kriocce glavom, Drugu ruku bratu u njedarca,
Jednu ruku u džepove tura, Dok ukrade ključe od tavnice,
Od riznice i od konjušnice...

Nato brata odpusti, češ da ji je odleglo; po njegovem odhodu (227—234):

...devojka na noge skočila, Pa se spusti pred tavnico b'jelu,
Pa otvara bijelu riznicu, Iz tavnice izvadi Stojana,
Stojanovu izvadi oružje, Odvede ga pred podrume b'jele,
I nakupi egbeta dukata, Izvadiše konje iz podruma...

Pripoved o tatvini ključev je torej tu trdno povezana s pripovedjo o jetnikovi osvoboditvi v eno skladno celoto, zgrajeno iz celega brez kakršnih koli razpok.

Drugače je to v epsko razširjenih inačicah zrinjanske pričalice. Pevci so sprejeli iz krajiške pesmi samo motivni niz o rešiteljičini boleznini »brez bolesti«, ne pa tudi o kraji ključev in so k zgodbi o boleznini prilepili kar celotni prvotni prikaz kraje ključev in osvoboditve. Tako v Kukuljevićevi inačici (n. d., str. 145, vv. 38—47, 48—55): čerka caričina

...jide staroj svojoj majci: K njoj mi nejde do devet saati
Aj bogom ti, stara moja majko, Kad je bilo noći oko polnoć,
Vodi mene u čardake gorne, Ona uzimlje devetero ključe,
I steri mi mekane ložnice, I otvara devetero vrata
Moja me je zbolela glava, I deset u bravu raztrgala.
Ti ne hodi danas jutro k meni, Pa izvodi Zrinjanina bana,
Danas jutro do devet satih, Pak mu ide u podrume donje,
Ona ide u čardake gorne, Pa izvodi dva konja viteza
Pa joj stere mekane ložnice, Sebi vilu, banu lastavicu,...

Zgodba o boleznini torej nima tu čisto nič opraviti s pridobitvijo ključev. Zveza je zgolj zunanja, časovna, ne vzročna.

Prav to nam kaže tudi dokaj bolj nabuhla inačica Korđunaševa (II, str. 81—89, št. 19, Zrinjanin ban i Begzada djevojka), le da je v zgodbi o boleznini »bez bolesti« (vv. 145—172) mater zamenil oče, beg v Novem, nadaljevanje iz starih inačic je pa kar tako kakor pri Kukuljeviću: (vv. 175—180):

- 175 Po Novome sve pospalo gradu...
 175 (Ona) uzima od tavnice ključe
 Od tavnice otvorila vrata
 I izvodi Zrinjanina bana,
 179 I izvodi dva vrana konjića,
 Jednog sebi, a banu drugoga.

Še značilnejši je ustrezeni odstavek v silno razblinjeni zrinjanski inačici pevca Rista Jovanovića Sarajlije, natisnjena pri Stojadinoviću II, str. 64—82, št. 7, *Zenidba Zlatarića Pavla* (Iz Bosne), zakrpani z nepriležnimi zaplatami iz najrazličnejših pesmi, nesoglasno rapsodsko zmašilo, polno nasprotij — tako mora sporočiti Umija, hči Bećirpaše v Jedrenu, Zlatariću v ječi, naj se poturči in dobi njo za ženo z velikansko doto ali pa bo prihodnji petek obešen (pašino naročilo: vv. 21—42; hčerino sporočilo Pavlu: vv. 96—107; hčerino sporočilo o odklonitvi: vv. 169 do 189), hkrati pa je Bećir-paša v dogovoru z ženinim bratom, Umijinim ujcem, vezirjem Zejnilom v Stambolu glede njegove ženitve z Umijo (materino vprašanje »bolni« hčeri [206—208]:

»Ščeri moja, ako Boga znadeš!
 Zar ne misliš ići u Stambola,
 Da ujaku endibula budeš?«

[tur. endibula = biser-žena]; kar enake besede stoje v vezirjevem pismu, vv. 229—230, v očetovem vprašanju »bolni« hčeri, vv. 243—244).

Ustrezeni odstavek o kraji ključev in izpustitvi jetnikovi (vv. 194 do 366) je obremenjen z množico postranskih motivov in motivnih nizov, a za dolgo pripravo (194—363) — celih 170 desetercev — sledi v treh vrsticah kratko sporočilo iz prvotne zrinjanske pričalice.

Ta priprava obsega:

1. »Obolenje« Umijevo in sporočilo materi (vv. 184—205);
2. Carjevo pismo z vabilom na pot v Stambol in »preko mora Šamu i Medini«, vezirjevo pismo s sporočilom, naj pripeljejo Umijo k poroki (vv. 204—230);
3. Paša zve za Umijino bolezen in ji prigovarja zaradi poroke (vv. 231—250);
4. Umija, »za smrt bolna«, prosi očeta, naj ji sede k vzglavju in naj gre s pašinico sam na pot v Stambol, »Šamu i Medini«: »Čini mi se, videti te ne ću« (vv. 251—271);
5. Kraja ključev, natančno povzeta — ne glede na rapsodske ohlapnosti — iz inačice krajiške pesmi o Stojanu Jankoviću, Podrugovičevi hercegovski podobne — morda celo kar iz Vukove objave III, št. 21 — le da paša ni Umiji brat, ampak oče (vv. 272—280):

Mlogo pašu suze oblivahu,	Kad mu metnu glavu u krioc,
Zao paši jedinice ščerce,	Babajku se vije oko grla,
Pa devojci sjede više glave;	Kao guja oko drvca suva,
Ona njemu glavu u krioc,	Dok zavuče ruke u džepove,
Te ukrade ključe od tavnice.	

6. Namesto izpustitve jetnikove in bega pa sledi za tem kar roman, kako si Umija po očetovem in materinem odhodu v Stambol (vv. 281 do 289) preskrbi uspavalnega sredstva, s katerim pripravi pijačo za moške, sladkarije za ženske, da bi jih pri pojedini, ki jo pripravi ločeno za oba spola, uspavali, kar se ji res posreči (vv. 290—363).

7. Sledi kratko sporočilo o ključih in izpustitvi jetnikovi, prevzeto iz stare zrinjanske pričalnice (364—366):

U fenjer je sv'ječu zapalila;
Pa uzima od tavnice ključe,
Te izvadi iz tavnice Pavla...

Sledeči motiv, da Umija (367—368) »Uze Pavla za bijelu ruku, Odvede ga na bojeve (tur. = katove) gornje«, je spet iz krajiške pesme o Stojanu, in kar dobesedno (A, 183—184: Za bilu ga uhvatila ruku, Pa ga vodi u toplu odaju); ta pa ga je dobila po predhodnici iz starofrancoskih chansons de geste. Namen motiva — v A, 185—190 dobi Stojan tam svojo obleko in orožje nazaj — je tu nekoliko spremenjen — Pavel dobi pašino obleko in orožje, kakor Zrinjanin v vložku Marjanovičeve inačice begovo (MH VI, št. 34) ter razširjen s pogostitvijo Pavlovo in s preobleko Umije v delibašo. In Pavlova pojedina se zavleče, da med tem Umija sama (385—387)

... spade u tople podrume,
Dva viteza konja opremila,
Pavlu vranca a sebi zelenka.

Te skope besede — iz stare zrinjanske pričalnice — so po rapsodsko podaljšane s tem, da Umija konja pripelje na dvorišče, ju tam izpusti in gre klicat Pavla, ki sedi še pri pojedini (394—397):

»Ustaj, Pavle, moje milovanje! Zeman dođe, valja putovati
Ja sam dobre konje opremila, Zlatariću, tvome zavičaju.«

Še drugi motivi izvirajo tu iz krajiške pesmi, tako Pavlova trditev, izrečena v ječi Umiji (v. 113) »Ja sam s tebe dopao tavnice«, kar je do črke iz Vuka III, št. 21, v. 156. Pri Vuku pa je ta beseda resnična in v skladu z dejanjem, tu pa visi v zraku in nima smisla.

Tako nam tudi stilni razbor kaže, da krajiška pesem o Stojanu Jankoviću ni nastala iz zrinjanske pričalnice, ampak da je od nje docela neodvisna. Pač pa so epsko razširjene mlajše zrinjanske inačice prizemle epskih motivov in stilnih elementov iz krajiške pesmi.

Inačični tip krajiške pesmi o Stojanu Jankoviću torej ni nastal tako, da bi se bile iz zrinjanskega motivnega obrazca kar izpustile slabe poteze v dejanju in značajih, torej prva žena Zrinjanova, njegova kriva prisega, vobče ohlapnost v razmerju do ženstva. Ves osnovni obrazec je marveč dediščina iz praobrazca pripovedčno-baladnega kroga o *Jetniku*, ki ga oblastnikova hči reši iz očetove ječe: **Vojni ujetnik, ne hudodelec**,

v ječi sovražnega glavarja; glavarjeva hči se zaljubi vanj; jetnik se z njo pošteno dogovori o ubegu in ženitvi; hči si na neki način dobi dostop v ječo in jetnika izpusti; skupni ubeg jetnika in rešiteljice z do to; prihod na jetnikov dom in ženitev. Vse to bi ustrezalo kar najstarejši, rimski obliki pripovedke. Ugovarja pa temu nasprotje glede vere.

Motiv krščanskega ujetnika v ječi muslimanskega glavarja, motiv, da se hči rešiteljica pred poroko spreobrne h krščanstvu in se dá krstiti, to oboje kaže, da je vzorec pesmi o Jankoviću in turškem dekletu mlajši, srednjeveški, iz dobe križarskih vojska. S tem soglaša tudi motiv preoblačenja jetnikovega »v topli odaji«, ki ima svoj vzorec v starofrancoskih chansons de geste, n. pr. o *Guillaumu d'Orange* (gl. zg. pri op. 22), soglaša tudi motiv pogona za ubežniki in poboja preganjalcev, ki je takisto nakazan že v chansonah de geste o *Guillaumu d'Orange* (gl. zg. pri op. 21), dovršen pa v srednjeveški (ne samo slovenski) predhodnici slovenske balade *Kralj Matjaž reši svojo nevesto* in verjetno od tam zi-posojen. Soglaša tudi motiv, da je jetnik »dopao tamnice« sovražnega glavarja zaradi ljubezni do njegove hčere, ki ga nahajamo v najstarejši inačici (A) angleške balade *The fair flower of Northumberland*, ki je bil njen vzorec balkanska (grška) ljudska balada, predloga tudi epizodi o Antiohovem sinu in emirovi hčeri v srednjegrškem epu *Digenis Akritas*.

Motivni obrazec se je potem tudi še samostalno dalje oblikoval, najbolj pod vplivom motiva junakove ljubezni do Turkinje devojke, ki je prihajala vedno bolj do veljave (gl. inačico V²). Pričel se je ta razvoj pač, še preden se je baladni obrazec zvezal z imenom Stojana Jankovića in njegovim nasprotnikom Mustaj-begom Liškim, nadaljeval pa tudi še pozneje. Kronologija tega razvoja pa se še ne more razbrati, le to je pač gotovo, da se je inačica V² izoblikovala šele iz balade o Stojanu Jankoviću.

Z njegovim imenom se je pripovedčno-baladni obrazec srednjeveškega tipa povezal v drugi polovici 17. stoletja. Tako Stojan Janković kakor Mustaj-beg Liški sta namreč zgodovinski osebi in sta bila sodobnika. V življenju Stojanovem so poteze, ki so dale povod, da se je njegovo ime povezalo z baladno zgodbo o jetniku, rešenem iz ječe, o možu, ki se je šele po dolgih letih spet vrnil na svoj dom.

Stojan Janković — beneški viri²⁶ ga pišejo Stoian Giancouich ali Stoian Mitrouich Figlio di Gianco — je bil sin uskoškega glavarja

²⁶ Priobčil jih je Boško Desnica v publikaciji »Istorija (bolje: Grada za istoriju) Kotarskih uskoka« I. 1646—1684, II. 1684—1742, SAN, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda, Treće odeljenje, knj. XIII i XIV, Beograd 1950, 1951; nekatere listine je D. priobčil že v članku »Ropstvo Jankovića Stojana (Istoriska osnova Vukove pesme III, br. 25)«, Prilozi za književnost, jezik, istoriju in folklor II (1922), str. 196—200, in v *Magazinu Sjeverne Dalmacije*, Split 1934. — Literatura o Stojanu Jankoviću: A. Soerensen, *Entstehung der kurzzeiligen serbokroatischen Liederdichtung im Küstenland* (1895); Corović, s. v., Štanojević Narod. enciklopedija SHS II (lat.), str. 128; Branko Vodnik, *Narodne pjesme srpskohrvatske I. Junačke*, Zagreb

v beneški službi v Dalmaciji Janka Mitrovića, ki je leta 1647 ubranil Šibenik pred Turki, ter njegov naslednik kot »Sardar de' Morlacchi« v Kotarih, gornjem in dolnjem (v narodnih pesmih sta to kameni in ravni Kotar) v severni Dalmaciji. Bil je eden najslavnejših uskoških junakov v bojih s Turki v beneški Dalmaciji. Na enem izmed pohodov proti Livnu, ki se je ponesrečil, so ga ujeli in kot junaka poslali v Carigrad sultanu v dar — takih sužnjev ni bilo mogoče odkupiti — pa je po 14 mesecih vendarle ubežal in se vrnil v Dalmacijo, kjer se je takoj spet vrgel v boj zoper Turke. Dož ga je zato odlikoval z beneškim viteštvom in z zlato ovratno verigo z medaljo sv. Marka v vrednosti sto cekinov dobre veljave. Po turškem porazu pred Dunajem (1683), ko se je na Hrvaškem in v Dalmaciji narod vzdignil v osvobodilno gibanje, je bil Stojan Janković do svoje smrti (1687) vodja upornikov v turški Dalmaciji: očistili so Kotare od Turkov, osvobodili Sinj (1686), zavzeli sedež liškega sandžaka-bega, trdnjavo Knin (1688), na kar se turška oblast tudi v Liki-Krbavi ni mogla več držati. Hkrati z banskimi in kraljevskimi četami so tudi Kotorani tirali Turke iz dežele in jo osvobodili.

Tu je na mestu, da se popravijo nekatere napake, ki so zašle v literaturo in se obdržale kljub objavi uradnih dokumentov mestoma še do danes: da je Stojanov oče Janko Mitrović umrl leta 1667, na kar je za njim kot serdar sledil njegov sin Stojan Janković; da je Stojana Jankovića za njegovega carigrskega suženjstva sultan oženil s Turkinjo; da je Stojan Janković leta 1688 padel od turške krogle oziroma da se je udeležil osvoboditve Like-Krbave v juniju in juliju 1689.²⁷

Prve tri hibe je razširil najbolj dr. Luka Marjanović, ko je brez kritične pripombe v MH III (Junačke pjesme muhamedovske), str. 607, v opomnji k št. 19, »Janković Stojan i Hodžić Husein«, priobčil, kar je napisal B. Petranović v »*Viencu uzdarja narodnoga O. Andriji Kačiću-Mošiću*« (U Zadru 1861) o Mitrovićih in Jankovićih: »Otač Stojanov, Janko Mitrović, bijaše... serdar svega Kotara. Umro je godine 1667... Stojan je nasledio oca u serdariji. Odmah za tim u jednom žestokom boju s Turcima bio je zarobljen te kao junak sultanu u Carigrad na dar poslan. Sultan ga je pomilovao i oženio Turkinjom djevojkom Ajkom, s kojom je dva sina imao: Kulen-agu i Bešir-agu. Poslije 14 mjeseci sužanjstva uteče iz Carigrada, ostavivši ženu i sinove. Današnji Kulenovići i Beširevići priznaju se Jankovićeve koljena te se i danas s potomcima Jankovićevim dopisuju i darivaju. Istom poslije povratka poče Stojan pravo s Turcima vojevati... To vojevanje ispunjuje oko 20 godina, jer je Stojan umro od turške puške... god. 1688...«

(¹⁰1936), str. 159—160, 163; M. Rupel, Epske narodne pesmi II. Klasična dela, Srbskohrvatsko slovoštvo 3, Lj. 1936, str. 98; Tvrtko Čubelić, Epske narodne pjesme, Zagreb (1952), str. XLV, 311; M. Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike I. Djela JAZU, knj. 41, Zagreb 1951, str. 432.

²⁷ Prve tri hibe stoje pri M. Ruplu, n. m. (gl. op. 26), obe poslednji, ki si nasprotujeta, pri Čubeliću, n. d., str. XLV (letnica 1688) in str. 311 (Janković 1789 še v Liki); poslednja napaka je tudi pri Čoroviću v NE SHS II, 128.

Letnica smrti Janka Mitrovića je napačna, kajpak tudi začetek Stojanovega serdarstva; vrsta dogodkov je le deloma pravilna, sporočilo o ženitvi sužnja Jankovića je pripovedka; letnica Stojanove smrti (1688) je napačna.

Vrsta dogodkov ustreza pri Petranoviću pač spričevalu, ki ga je Stojanu 25. novembra 1669 izstavil Antonio Priuli, tedanji generalni providur v Dalmaciji in Albaniji (gl. *Desnica*, Istorija I, št. 168, str. 140 = Prilozi II, str. 198, št. III), hvaleč »le segnalate, e coraggiose azioni di Stoian Mitrovich, figlio di Gianco il quale fatto sardar de Morlacchi preso schiavo per 14 mesi in Constantinopoli seppe coll'acquisto della liberta render glorioso il suo nome, e segnalarsi nel contado di Zara«, kjer je izvršil vrsto junaških dejanj. Pač pa Petranović ni poznal določbe o odlikovanju, ki ga je dož Domenicus Contareno dne 13. marca 1670 podelil Stojanu Mitroviću, Jankovemu sinu (*Desnica*, Istorija I, št. 171, str. 145 [sklep senata z dne 10. marca] = Prilozi II, str. 198, št. IV [ducale z dne 13. marca]). Ta našteva za zasluženji Stojanovega očeta in njegovih sorodnikov najprej junaštva serdarja Stojana Mitrovića pred ujetništvom: »Nel corso della passata guerra (t. j. vojske za Kandijo od 1645 do 1669) nella Dalmatia Stoian Mitrovich zardar de Murlachi non dissimile dal padre, e d'altri suoi maggiori, diede saggi del suo coraggio facendo cadere estinto Allilbelg Duragbecovich soggetto di gran conditione, e se bene provò per mesi quattordecì dura schiavitù restituitosi in liberta, non tralasciò tra novi cimenti d'esperre la propria vita, e nel conflitto seguito nel contado de Zara fece la testa di Resep agá Filipovich e in drugih turških veljakov. — Potemtakem Stojan ni bil ujet takoj po nastopu serdarske službe.

Kajpak Petranović tudi ni poznal razpisa, s katerim je prejšnji generalni providur Catarino Cornaro dne 6. maja 1666 potrdil izvolitev Pavla Vukčevića za namestnika, »vice harambassa«, zaslužnjenu Stojanu Jankoviću za čas njegove odsotnosti (*Desnica*, Istorija I, št. 152, str. 127 = Prilozi II, 197, št. II). Dopolnjujejo pa to sporočilo še druge listine. Dne 5. aprila 1666 je poslal generalni providur Cornaro beneškemu senatu poročilo o nesreči, ki je zadela večjo četniško skupino, ter mu priložil zapisnika o zaslišanju vrnivšega se četnika Banića in ujetega Turka Družeića (*Desnica*, Istorija I, št. 148, 149, 150, str. 123 do 126). Pohod na turško obmejno ozemlje — po živino in ujetnike — je zamislil in organiziral stari, drzni in pohlepni Cvijan Šarić iz Šibenika, pa so plenilce nenadoma napadli Turki, jih razbili, poubili in poujeli, med jetniki je bil tudi »un harambassa di Possedaria«. Banić je povedal med drugim, da so se glavarji menda vsi rešili, »eccettuato il figliolo del Giancovich harambassa di Possidaria, quale non si sa ancora se sij morto, o rimasto schiavo«, Družeić pa, da so morali Turki izročiti 30 jetnikov paši. Vse to se ujema s podatki trogirskega zgodovinarja Pavla Andreisa, ki pravi v »Storia della città di Trau« VI (Split 1908), 269 s. (*Desnica*, Prilozi II, str. 106 s., št. I), da so se zbrali 9. marca 1666 uskoški oddelki — iz zadrške krajine pod glavarjema Miljkovićem in Jankovićem, iz

Šibenika pod Šarićem, iz Klisa pod Dordem »Lislos«-om — ter Kaštelani ter krenili na plenilni pohod proti Cetini; tam pa so jih Turki nena doma napadli in jih razbili, okoli 400 pa ubili in ujeli: »Miglcovich et Giancovich fatti schiavi, e come persone di concetto, condotti a Costantinopoli, e tratti in corte di Gran Signore; finalmente per voler divino fuggiti, et ritornati sotto l'ali della Republica, furono dalla medesima remunerati, et il Giancovich in particolare decorato di doni et di titolo di Cavaliere di S. Marco.«

Stojan Janković torej po uradnih virih leta 1666 še ni bil serdar, očetov naslednik, pač pa posedarski harambaša, t. j. krajevni uskoški glavar v domačem kraju Posedarju blizu Novega grada ob Novogradskem morskem zalivu. Ali mu je bil torej oče še živ? O tem poročajo drugi viri.

Pismo šibeniškega plemiča Zorzia Papali-ja dalmatinskemu proveduru Antoniju Bernardiju z dne 11. februarja 1659 (Desnica, n. d., št. 112, str. 101 s.) poroča o velikem uspešnem pohodu zadrskih in šibeniških uskokov četnikov na Cetinjsko krajino, kjer pa jih je po izdaji nekega človeka iz Zlosela nenadoma napadla na Cetini vojska bosenskih alajbegov in sta bila koj ob začetku hudo ranjena poglavitna glavarja Janko Mitrović in Elija Milković; vendar so se razdružene uskoške čete trdovratno branile in ubito je bilo nemalo tudi turških alajbegov. Zadrška mrliška knjiga pravoslavne parohije (Desnica, n. d., št. 113, str. 102) zaznamuje 28. februarja 1659: Obito di sardar Gianco Mitrović sepolto a S. Elia (t. j. pravoslavna župnijska cerkev v Zadru); podobna zapiska sta v zaznamkih dekanatske župnije S. Stošije v Zadru z dne 1. marca o smrti Elije Milkovića, pokopanega pri sv. Dominiku (Desnica, n. d., št. 114—115). Dalmatinski provedur A. Bernardo pa pravi v pismu z dne 7. marca, v katerem sporoča beneškemu senatu o zmagi novograjskih uskokov nad Turki (Desnica, n. d., št. 116, str. 104), da mu je ta zmaga tolažba v žalosti, »che apporta l'esser finalmente mancato di vita per sregolato governo il capo principale de Morlacchi Gianco Mitrović, che restò ferito il mese passato nell'accennata vittoriosa fattione, che riportò col scritto danno de Turchi, vicino al fiume Cettina. Nadalje govori o njegovih vdovi in o sinčkih (Lascia moglie e figlioli), ki jih priporoča beneški državni radodarnosti, ki jo pričakuje »l'universale de Morlacchi«. Komando pa, ki jo je imel nad vsemi uskoki, je razdelil na več delov.

Kako je to poveljstvo razdelil A. Bernardo, ne vemo; pač pa potrjuje njegov naslednik Andrea Carner 1. marca 1661 odločitev zadrškega kapitana Antonija Zena (A. Zeno) z dne 20. maja 1660, s katero je postavil za uskoška glavarja (capi dei Morlacchi) v zadrskem ozemlju Petra Grgurico in Marka Milkovića (Desnica, n. d., št. 118, str. 105 s.). Po njuni smrti na bojišču je imenoval novi dalmatinski providur Girolamo Conzarini 21. maja 1664 za serdarja naslednika Ivana Čačića in Matija Milkovića. Ker pa sta bila oba že stara, je imenoval 1. oktobra 1664 za tretjega, vrhovnega serdarja Smoljana Smiljanića iz slavne serdarske družine. Vrhovni vojaški poveljnik pa jim je bil polkovnik grof Frančišek

Posedarski, od decembra 1664 dalje pa grof Jurij Posedarski (Desnica, n. d., št. 137, str. 117 s.; št. 139, str. 118 s.; št. 143, str. 124 s.). Stojan Janković (Mitrović) pa se imenuje v vsem tem času samo v pismu providura Girolama Contarinija z dne 8. maja 1665 med sodniki in glavarji posedarskimi (giudici e capi di Possedaria; Desnica, n. d., št. 131, str. 115), nato šele kot harambaša posedarski v znanem nam pismu z dne 5. aprila 1666. Serdar pa se zove šele v znanem nam spričevalu dalmatinskega providura Antona Priulija z dne 25. novembra 1669.

Vprašanje, kako to, je rešil že Stjepan Banović v donesku »O smrti Ilije Smiljanića čuvenoga kotarskog junaka za vrijeme kandijskoga rata« v Zborniku za narodni život i običaje, knj. 37 (JAZU v Zagrebu 1953), str. 215—240, v katerem je dokazal, da je bil Stojan Janković ob času, ko je Ilija Smiljanić po izdajstvu Markića Radojice 5. oktobra 1654 v boju padel, šele deček, ne da bi bil kdaj mogel biti njegov predstojnik: generalni providur L. Foscolo je z odlokom z dne 1. februarja 1650 določil mesečno plačo (štirih dukatov) tudi »sinu Janka Mitrovića, zvanemu Stojan, še v nežnih letih — figlio di harambassa Gianco Mitrouich, nominato Stoian, in età tenera esistente« (Desnica, n. d., št. 52, str. 54; ZNŽO 37, str. 218 in 234), in še novi dalmatinski providur Lorenzo Dolfin, ki mu 1. avgusta 1653 povišuje mesečno plačo od 4 na 6 dukatov, ga imenuje še vedno »in tenera età esistente« (ZNŽO, n. m.; Desnica, n. d., št. 73, str. 67 — ne št. 52, kakor v ZNŽO, str. 234, op. 7).

Če je Stojan Janković potemtakem leta 1650 imel kakih 8 let, leta 1653 kakih 11, tedaj je bil ob očetovi smrti še vedno le sedemnajstleten, za serdarja pač premlad. In da je bil deset let pozneje kljub svojim recimo sedemindvajsetim letom že serdar, je to zaslužil pač le s svojo slavo, ko je ušel iz ujetništva in se potem izkazal kot junak in harambaša.

Sporočilo o Jankovićeви ženitvi s Turkinjo Ajko v carigrajskem suženjstvu ter o Kulenovićih in Beširevićih je muslimanska pripovedka brez zgodovinske vrednosti. Že čas 14 mesecev je za pridobitev sultanove milosti, poturčenje, ženitev in dva sinova nemogoč — epizoda v muslimanski pesmi *Janković Stojan i Hodžić Husein* (MH III, št. 18), ki podaja (vv. 61—121) zgodbo o Stojanovem pohodu proti Livnu in o carigrajskem suženjstvu, potrebuje za carigrajske dogodke več ko 4 leta. — Mimo tega pa so bili Kulenovići ugledna spahijska rodbina v Liki že v njeni turški dobi (do 1689).²⁸

Tudi letnica 1688 kot letnica smrti Stojana Jankovića je napačna. Jasnost nam je prinesel res šele B. Desnica, ko je priobčil depešo Antonija Zena, providura konjice, z dne 26. avgusta 1687, najprej v Magazinu Sjeverne Dalmacije 1934 (uredio Vladan Desnica, Split 1934), str. 36—42 — od tod je zvedel to Matija Murko (Tragom I, 432) — nato pa še v Istoriji Kotarskih uskoka II, št. 174, str. 188—192. Zeno poroča v njej bene-

²⁸ R. Lopašić, Dva hrvatska junaka, Marko Mesić i Luka Ibrišinović, MH Zagreb 1888, str. 24.

škemu senatu o spopadu s Turki na Duvanjskem polju dne 25. avgusta, ki se je sicer srečno iztekel, bil pa je v njem hudo ranjen vitez Janković, zadet s strelom iz puške, ki ga je predrila, in s sabljo čez hrbet, pa je malo ur potem umrl (Rende amareggiata la felicità del successo la disgratia incontrata dal cavalier Gianco, quale da una schioppettata colpito, e traversata li poi una sablata sopra la schena, rese poche hore dopo l'anima al creatore).

S tem je kajpak tudi opravljeno sporočilo R. Lopasića, n. d., (gl. op. 28), str. 41—42, 45—46 o udeležbi Stojana Jankovića pri osvoboditvi Like in Krbave v juniju in juliju 1689, kar je sprejel tudi T. Smičiklas.²⁰ Po nekem Lopasićevem sporočilu bi bil podpiral (Stojan?) Janković celo še leta 1697 ponosrečeni poskus zavzeti Bihač.²⁰

Junaška dela Stojana Jankovića so se naglo razglasila med ljudstvom, zlasti pa njegov posrečeni ubeg iz carigrajskega suženjstva. Dejanja, ki jih je beneški dož plačeval s častjo beneškega viteštva in z zlatimi ovratnimi verigami in medaljami, je ljudstvo plačevalo v tej dobi s pesmijo. Splitski nadškof Cosmi ni brez razloga poročal 27. septembra 1684 kardinalu Cibu (Desnica, Prilozi, str. 200): »...essendo solita questa nazione di narrare in versi gli accidenti più notabili che le occorrono...« Da se je to zgodilo tudi Jankoviću, o tem pričajo besede generalnega providura Antonija Priulija v potrdilu z dne 25. novembra 1669, češ da Janković »seppe coll'acquisto della libertà render glorioso il suo nome, e segnalarsi nel Contado di Zara...«

Najbolj se je ohranil spomin na Jankovićevo carigrajsko suženjstvo in njegov ubeg v domovino v baladni pesmi *Robstvo Stojana Jankovića*,²¹ eni izmed številnih različic odisejske pripovedke o »Možu, ki se vrne na ženino svatovščino«;²² označuje jo pa to, da se v nasprotju z odisejskim pokolom — gl. *Ljuba se Marka Kraljevića preudaje*,²² *Zemljanić Stje-*

²⁰ T. Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije. I. Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i Rat oslobodjenja, JAZU, Zagreb 1891, str. 150, 151.

²⁰ R. Lopasić, Bihač i bihačka krajina, Zagreb 1890, str. 106—110; cit. T. Smičiklas, n. d., str. 168. Ne eden ne drugi ne navaja krstnega imena.

²¹ Vuk III, št. 25, *Ropstvo Stojana Jankovića* z Ilijo Smiljanićem (nam. Miljkovićem) — ponatisnjena je kar v vseh šolskih izdajah shr. nar. pesmi. Inačici: MH VI, str. 311: »Mladi Stojan iz Kotarove«, zapis Klotilde Kučere iz Komletinec v Slavoniji, br. 64; n. d., str. 315: Janković Stojan in Turki Livljani, ujet z »bratecem-stričevićem« Andrijo, zapis Kušmišev iz Roždanika kraj Rajiča v požeški županiji.

²² Prim. I. Grafenauer I, Lepa Vida (1943), str. 225, op. 12. Tam je treba navedek Vuk II, št. 25, popraviti v ... III ..., navedek Andrić (= MH) VI, št. 25, 26 v ... 24, 25; dodati treba k slovenskim inačicam: Ivan Šašel, Bisernice I, Pripovedne št. 7, k hrvatskim: MH V, št. 40. »Zemljanić Stevan« z inačicami MH VI, str. 311: druga, otoška inačica Klot. Kučere, št. 200, »Zemljani Stevan«; str. 315: Ugarkovićevo iz Jablanca v Gornji Krajini, št. 82. »Zemljanić Stipan«; n. m.: Tomaseova iz Dalmacije, št. 61. »Zemljanić Stjepan«.

²² MH II, št. 28 in dve inačici str. 379.

pan,³⁴ Ivan i vojvoda Perić³⁵ — končuje tako, da Stojan Janković »ne-sojenemu ženinu« dá svojo sestro v zakon, da mu pa mati, ko ga ob drugem srečanju spozna (prvič v vinogradu ga ni spoznala), od veselja umre.³⁶

Balada o Ženitvi Stojana Jankovića, nekoliko pomlajena prireditvev srednjeveškega tipa praobrazca pripovedki-baladi o *Ujetniku, ki ga oblastnikova hči reši iz očetove ječe*, ni ohranila carigrajskega okolja kakor balada o *Robstvu Stojana Jankovića*, ampak je dejanje presadila na domače prizorišče, na prizorišče večnih obmejnih spopadov med muslimanskimi in krščanskimi krajišniki hrvatsko-srbske narodnosti na obeh straneh turške meje. Povod, da se je tudi ta prastari pripovedčno-baladni obrazec prenesel na ime Stojana Jankovića, pa je dala muslimanska pripovedka o Jankovićevev domnevem poturčenju in ženitvi s turškim dekletom v Carigradu, taka, kakršna je vključena v sestav muslimanske »junačke pjesme« o *Stojanu Jankoviću in Hodžiću Huseinu* (MH III, št. 18 — 1041 vv.). V pesmi jo pripoveduje sam Stojan Janković: Turčin Hodžić Husein ga je po njegovem ponesečenem napadu na Livno ujel na Prolog-planini, ga podaril paši v Livnu, ta vezirju v Travniku, ta pa carju-gospodarju v Carigradu. Dalje pesem pravi (n. d., 385, vv. 101—121):

Kad sam došo caru u Stambolu,	Lipo ime uskok-Osmanlija,
Vrlo su me Turci nafalili,	U Stambolu mene oženio,
Da sam pravi junak na mejdanu,	Dao meni stambolsku hanumu.
Za nuždu se jesam poturčio,	Tu sam bio tri godine dana,
Vrlo me je care pomilovo,	S njome bio, dva sina rodio.
Metno mene u tursku medresu,	Kad četvrta nastade godina,
Učio sam za godinu dana	Turska meni vjera omrznula,
I medresu tursku naučio,	Ja ostavih stambolsku hanumu
Od mila mi lipo ime dio,	I ostavih oba sina svoja,
	Pa utekoh iz Stambola bila,
	Živa glava na Kotare sadje
	Na Islamu svojoj biloj kuli.

Zdi se, kakor da so s prireditvijo srednjeveškega baladnega obrazca na ime Jankovića Stojana dalmatinski krajišniki po svoje zavrnilo podobo, ki so jo turški krajišniki iste narodnosti dali temu junaku kot muslimanskemu vzoru krščanskega junaka.

Zgodovinska je tudi osebnost Mustaj (= Mustafa)-bega Liškega, vzor muslimanskega junaka v mnogih pesmih iz bivše Turške Hrvatske. Mustaj-beg narodnih pesmi je po Branku Vodniku³⁷ Mustaj-

³⁴ MH V, št. 40 (op. 32). — Drugačen je sklep v inačicah istega imena v MH VI, 311 in 315, navedenih v op. 32.

³⁵ MH VI, str. 311: Ostojićeva prva iz Selc na Braču, št. 145. »Ivan i vojvoda Perić«.

³⁶ Prav isti sklep — oddaja sestre v zakon in materina smrt od veselja — je razen v inačicah o Stojanu Jankoviću (gl. op. 32) še v drugi Kučerini inačici iz Otoka v Slavoniji (gl. op. 30): »Zemljeni Stevan«.

³⁷ Branko Vodnik, n. d. (op. 26), oddelek VIII. Ciklus muslimanski, str. 185.

beg Hasumović, po pokolenju Ličan iz rodu Lipovačev, žena mu je bila Marafa, hči alaj-bega Filipovića. Ni pa bil sandžak v sandžakatu Liškem, ampak poveljnik Bišća (Bihača) in sandžak v Bihaškem sandžakatu (1642—1676); pač pa je bil tast liškemu sandžaku in imel v Udbini pač tudi svoj dvorec. Kot poveljnik najmočnejše trdnjave v Turški Krajini, neodvisen od bosenskih beglerbegov, je več ko tri desetletja četoval bodi skupno z drugimi, bodi sam po Hrvatski Krajini in dalmatinskih Kotarih. Leta 1656 je knez Jurij Frankopan pri Križanić-Turnju pobil Turke pod Ibrahim-pašo, požoškim sandžakom, ter pri tem ujel Mustaj-bega, ga podaril karlovaškemu generalu Herbartu Turjaškemu, kateremu se je moral odkupiti za več tisoč zlatnikov. Odtlej je še srditeje četoval, dokler ni poveljnik Križanić-Turnja Krištof Delisimonović leta 1676 njegovo vojsko razbil in je njemu samemu Mikulica Orešković iz Otoke glavo odsekal. Zgodovina ve še za več drugih Mustaj-begov iz raznih rodov, ki pa niso tako pomembni; vendar so lahko dali Mustaj-begu narodnih pesmi to in ono potezo.

V razpravo *Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu* (SE III—IV) bi bilo treba pesem *Jankovića osloboda Turkinja djevojka — Ženitev Stojana Jankovića* vdlati takó, da bi se omenila za 5. odstavkom, začetim na str. 213, ki govori o angleški baladi o Gilbertu Becketu, nekako takole:

Na podobnem križarskem pripovedčno-baladnem obrazcu je osnovana hrvatska krajiška narodna pesem o *Stojanu Jankoviću in Mustaj-begovi hčeri* (Vuk III, št. 21; MH IX, št. 24 z inačicama na str. 215—216, Marjanovićevo iz Turške Hrvatske [str. 151] in Stipčevo iz Smiljana na Hrvatskem [br. 8]. — Mlajša obdelava: Vuk III, št. 22). K tipičnemu srednjeveškemu praobrazcu je krajiška pesem dodala uvodno zgodbo, kako je prišel junak »nevernikom« v roke in ječo, v obrazec sam pa so se vpletle neke poteze iz balkanskih predhodnic angleški baladi *The fair flower of Northumberland* in slovensko-kajkavski baladi *Kralj Matjaž reši svojo nevesto*.

PS. Ko je bil rokopis že v tiskarni, je izšla v Srpski knjiž. zadrugi v Beogradu V. Đurića *Antologija narodnih junačkih pesama* (1954), kjer avtor na str. 572 v 7 točkah primerja našo pesem z latinsko prepisnitvijo staronemške pesmi o Walthariju in Hiltgundi (10. stoletje). Izmed vseh 7 točk pa velja samo tisti del 3. točke, ki je naveden zgoraj pri opombi 21 a. Tudi sklepanje iz teh »sličnosti« je napačno.

Zusammenfassung

KROATISCHE VARIANTEN ZUR AUSGANGSFORM
DER SLOWENISCH-ISTRIANISCHEN VOLKSBALLADE
VON KÖNIG MATTHIAS IM TURKISCHEN KERKER

In der Abhandlung »Die slowenischen Volkslieder von König Matthias«¹ hat der Verfasser bei der Besprechung der slowenisch-istriatischen Volksballade »König Matthias wird von der Sultanstochter aus ihres Vaters Kerker befreit«² die wenig zahlreichen, aber wichtigen Varianten des epischen Grenzlandliedes »Stojan Janković's Heirat«, bzw. »Janković's Befreiung durch das Türkenmädchen« (s. oben Anm. 3) nicht herangezogen; keine von ihnen ist nämlich im umfangreichen Variantenverzeichnis mit Inhaltsangaben zur Ballade »Ban Zrinski und das Türkenmädchen« (s. ob. Anm. 2) angeführt. Das Grenzlandlied gehört nämlich seinem Hauptteil nach wohl mit der Zrinski- und Marko-Ballade zu demselben Sagen- und Balladenzyklus vom »Gefangenen, den des Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Kerker befreit«, gegenüber der antiken Urform (Typus I — s. SE, I. c., S. 238) erweitert durch den mittelalterlichen Gegensatz von Christlich und Mohamedanisch, es stellt aber durch gänzliche Abwesenheit des Täuschungs- und Verratmotivs einen eigenen Typus dar, nämlich den mittelalterlichen Grundtyp (Typus Ia — s. a. a. O.), von dem die balkanischen Balladentypen (Typus II a, III) samt der Antiochussohn-Episode im »Digenis Akritas« (Typus II) und dem englischen Balladenkreis »The fair flower of Northumberland« (Typus II a) gerade mit dem Täuschungsmotiv abgewichen sind. Da aber der mittelalterliche Grundtypus (Ia) die Ausgangsform war für die slowenisch-istriatische Volksballade vom »König Matthias im türkischen Kerker« (Typus Ib) und da überdies das Grenzlandlied von Stojan Janković selbst unmittelbar die Weiterentwicklung der Zrinski-Ballade beeinflusst hat, so wären dessen Varianten doch schon im Zrinskischen Variantenverzeichnis zu erwähnen gewesen (mit Hinweis auf spätere Veröffentlichung) und hätten in der oben erwähnten Abhandlung berücksichtigt werden müssen.

Von der mittelalterlichen Grundform (Ia, z. B. der Legende und den Chansons de geste von Guillaume d'Orange) unterscheiden sich die Hauptvarianten des Stojan-Liedes (V¹, A, M, S — s. Anm. 3) im wesentlichen nur durch den neu hinzugefügten einleitenden Abschnitt, der von der Gefangennahme und der Einlieferung des Helden in den Kerker berichtet. Die Varianten stimmen darin überein, dass Stojan nicht auf einem Kriegs- oder Beutezug in Gefangenschaft gerät, sondern von Mustaj-beg von Lika (S: Lisičić-beg) auf einem Jagdzug im Bergwald ganz allein schlafend überrascht und trotz heftigem Widerstand gebunden und nach Udbina abgeführt wird. In zwei Varianten wird als Grund der einsamen Wanderung angegeben, Stojan habe sich auf den Weg begeben, um des Mustaj-begs Tochter zu entführen (V¹), bzw. um dessen Schwester zu freien (M). Mit diesem Motiv hängt auch die epische Breite zusammen in der Beschreibung der Schönheit und Heldenkraft, der Kleidung und der Waffen des Helden, das lebhafteste Interesse, das die Mädchen von Udbina samt des Begg eigener Tochter (Schwester) für den Gefangenen hegen, auch, dass seine Befreiung — im Gegensatz zu den anderen Typen dieses Sagen- und Balladenzyklus — fast unmittelbar auf die Einkerkerung folgt.

Sobald sich der Beg mit seinem Gefolge entfernt, eilt seine Tochter (Schwester) zum Kerkerfenster, um mit dem Gefangenen zu sprechen. Wie sie seinen Namen und die Umstände der Gefangennahme erfährt — in den Varianten V¹ und M auch, dass ihn die Liebe zu ihr ins Unglück gebracht hat — stellt sie ihm sofort den Antrag, er solle durch Glaubenswechsel und Heirat mit ihr

¹ Slovenski etnograf (SE) III-IV (1951), S. 189-240.

² O. c., 199-219, 257-259, mit Textbeilagen S. 234-236.

die Freiheit wiedergewinnen; nach der festen Ablehnung ist sie bereit, ihn auf sein Treuwort hin selber heimlich zu befreien, mit ihm zu fliehen, sich taufen und mit ihm trauen zu lassen. Auf seine feste Zusage stellt sie sich krank, um dem Besucher (Vater, Mutter, Bruder...) die Kerkerschlüssel zu entwenden, worauf noch in derselben Nacht die Befreiung Stojans folgt, die Rückerstattung seiner Kleider und Waffen samt Umkleidung in der Begswohnung (A) und die Flucht. Eine eigene Episode ist der Kampf gegen die Verfolger — der den anderen Typen fehlt —: nach ganznächtigem Ritt macht die Retterin an der Grenze der künftigen Heimat über Stojans Schlaf und weckt ihn beim Nahen der Verfolger. Alle finden im Kampfe den Tod (A), nur den Vater (Bruder); entlässt Stojan auf der Tochter (Schwester) Bitte entwoffnet nach Hause. Es folgt die Ankunft zu Stojans Mutter, die Taufe und Verehelichung.

Die aufs Thema der Entführung der Agatochter von Udbina umgearbeitete Variante V² (s. Ann. 3) stellt im ersten Teil statt der Gefangennahme Stojans durch des Mädchens Vater seine Indienstnahme in dessen Hause dar, im zweiten Teil statt seiner Befreiung durch des Türken Tochter deren verabredete Entführung — sie hat ihn schon seit ihrer Jungmädchenzeit heimlich lieb —. Dabei ist mancher Einzelzug der Hauptvarianten in sinngemässer Anpassung beibehalten.

Abgesehen vom einleitenden Abschnitt von der Gefangennahme des Helden entsprechen die Hauptvarianten des Stojanliedes bezüglich des Hauptmotivs im äusseren Geschehen — der Befreiung des Gefangenen durch das Türkenmädchen — ganz den Varianten der Zrinski-Ballade, dem dritten Variantentypus dieser Ballade (c) auch bezüglich des Familienstandes des Gefangenen und des Ausgangs der Handlung, indem auch da die Befreierin des ledigen Befreiten Gattin wird. Man könnte also beneigt sein, das Stojanlied für eine Abzweigung von diesem dritten Variantentyp der Zrinski-Ballade zu halten.

Das wäre aber ein Irrweg. Schon rein äusserlich fallen die beiden Liedertypen auseinander: die Varianten aller drei Gruppen der Zrinski-Ballade werden schon durch den Namen des Ban Zrinski (Zrinjanin, Zrinović oder Banović — von 28 Varianten 20) oder den Namen Paule (Lioljanin 4 Var., Dubrovčanin 1 Var., Zlatarić 1 Var.) — nur in 2 Varianten steht ein anderer Name. Sein Gegner, der ihn gefangen hält, ist in der Mehrzahl der Varianten der Zrinski-Ballade der Türkensultan (15 Var.) oder der Beg von Novi an der Una-Sana (7 Var.), im Stojanlied ist der Held durchwegs Stojan Janković, sein Gegner in 4 von 5 Varianten der Befehlshaber von Lika, in dreien mit Namen Mustajbeg (Beg Mustafa). Die Handlung ist also lokalisiert im venetianisch-türkischen Grenzgebiet des 17. Jahrhunderts.

Wichtiger noch ist der Wesensunterschied zwischen beiden Liedern. Im Gegensatz zum Wesensmerkmal des gesamten Sagen- und Balladenzyklus, der Befreiung des Gefangenen durch des Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Kerker, ist das unterscheidende Merkmal der Zrinski-Ballade — mit Einschluss der englischen Ballade »The fair flower of Northumberland« — die Täuschung der Retterin bezüglich des Familienstandes des Gefangenen und dessen meineidiges Eheversprechen (dies auch in der Antiochussohn-Episode in »Digenis Akritas« und in der serbischen Marko-Ballade), nicht selten mit dem friolren Wortspiel der Doppelbedeutung des Wortes »vjera« als »Religion« und »Treue«, »gegebenes Wort«; nur sind in der Zrinski-Ballade die Folgen dieses Meineides gemildert, indem in der Hälfte der vollkommenen Varianten die erste Frau des befreiten Gefangenen unmittelbar vor seiner Heimkehr stirbt, so dass er sein meineidiges Eheversprechen schliesslich doch einlösen kann (Typus b der Zrinski-Ballade, 11 Var. von 22), während in zwei Varianten des Befreiten unmündiger Sohn zur Zeit seiner Gefangenschaft herangewachsen ist, so dass er des Vaters Retterin zur Frau nehmen kann (Typus a — 2 Var.; in mehreren Varianten des Typus b wird dies als Möglichkeit in Betracht gezogen); in 9 Varianten aber ist mit der ersten Frau auch der Meineid des Gefangenen fallen gelassen worden, so dass der nun ledige Befreite seine Befreierin selbst ehelichen

kann (Typus c). Aber ein Rest der Charakterschwäche des Zrinjanin, die im Typus b beim Ausdruck seiner Freude über den Tod seiner ersten Frau geradezu abstoßend wirkt, ist auch hier noch stehen geblieben, indem z. B. der Meineid betreffs des Ehestandes nur wenig geändert als feierlich abgeleugnete Leichtfertigkeit im Verkehr mit ledigen Mädchen zum Vorschein kommt.

Im Stojanlied dagegen ist von alledem keine Spur vorhanden, selbst in der Entführungsvariante (V²) ist Stojans Verhalten gegenüber der Entführten — die ihn ja schon von ihrer Jungmädchenzeit an lieb hat — tadellos. So zeugt ausser dem Namen des befreiten Gefangenen — im Typus c: Zrinjanin, Zrinović ban, Banović (5 Var.), Pavle Ljoljanin (2 Var.), Pavle Dubrovčanin und Zlatarić (je 1 Var.) — auch dessen Charakter, dass das epische Grenzlandlied von Stojan Janković nicht aus der Zrinski-Ballade hervorgegangen sein kann.

Dem gegenüber stellt sich das Stojanlied nicht nur mit der gesamten Motivformel des Hauptteiles — der christliche Gefangene, ledigen Standes, wird von des mohamedanischen Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Kerker befreit, entflieht mit ihm und wird nach der Taufe dessen Ehefrau — sondern auch mit einigen charakteristischen Einzelmotiven zur Seite des mittelalterlichen Grundtypus dieses Sagen- und Balladenzyklus.

So finden wir das Motiv, dass der Held wegen seiner Liebe zur Tochter des ihm feindlichen Gewalthabers in ihres Vaters Kerker gerät (V¹, M), in der ältesten Variante (A aus dem 16. Jahrhundert) der altenglischen Ballade »The fair flower of Northumberland« (s. bei Anm. 25), wo er als Überbleibsel aus dem mittelalterlichen Urbild, das dem Stojanlied zugrundeliegt, stehen geblieben ist — aber gefälscht zum Zwecke der Täuschung des Mädchens — während er in den übrigen Varianten aufgegeben ist. Auch der Antiochussohn-Episode im »Digenis Akritas« und der Zrinski-Ballade³ ist das Motiv fremd. Im Stojanlied wurde das Motiv noch episch weitergesponnen: es bildet den Ausgangspunkt für den einleitenden Abschnitt des Stojanliedes von der Gefangennahme des Helden (A, V¹, M, S) und das Leitmotiv der neueren Umarbeitung zum Lied von der verabredeten Entführung der Agatochter von Udbina durch Stojan (V²).

Das Motiv, dass die Begtochter Fatima (Var. A) den befreiten Gefangenen ins »warme Gemach führt«, um dort sein Eigentum — Kleider und Waffen — wiederzubekommen, sich zu reinigen und umzukleiden, stammt aus altfranzösischen Chansonen; so finden wir es in den chansons de geste von Guillaume d'Orange und auch sonst (s. Anm. 12, 22); in den anderen Varianten des Stojanliedes ist das Umkleidungsmotiv mehr oder weniger verändert, aber immer im Einklang mit der Handlung. (Ähnliche Zusammenhänge mit altfranzösischen Chansonen sind in der serbokroatischen epischen Volksdichtung auch sonst noch festgestellt worden. Sie stammen aber wohl nicht aus den bekannten epischen Kunstdichtungen, sondern eher aus Volksballaden.) Die Zrinski-Ballade kennt dies Motiv ursprünglich nicht; wo es vorkommt, stellt es jedesmal einen nachträglichen Einschub in den ursprünglichen knappen Bericht vor.

Auch die Motioreihe der Verfolgung und des Entscheidungskampfes stammt aus dem Mittelalter. Angedeutet ist sie schon in der Sage und in den Chansons von Guillaume d'Orange (s. bei Anm. 20 u. 21), klar verwendet ist sie in der slowenischen Volksballade von »König Matthias (kajkavisch Fürstensonh Marko), der seine entführte Braut rettet«, aus deren mittelalterlicher Vorlage die Motioreihe des Stojanliedes wahrscheinlich entnommen ist. Das begleitende Motiv, dass die Begtochter den Morgenschlaf des ermüdeten Helden bewacht und ihn beim Nahen der Verfolger weckt, hat sein Gegenstück in der mittelalterlichen Sage und in den epischen Liedern von Walther und Hildgund (s. bei Anm. 22a). Der Zrinski-Ballade sind diese Motive gänzlich unbekannt, dafür aber ist dort die Rede von schwierigen Flussübergängen, was aus der mittelalterlichen Vor-

³ In der einzigen Variante mit diesem Motiv bei Stojadinović II, Nr. 7 (von Risto Jovanović aus Sarajevo), V. 115 ist wörtlich entlehnt aus Vuk III, Nr. 21 (V¹), V. 156.

lage der slovenisch-istriatischen Ballade von »König Matthias im türkischen Kerker« (SE, 1951, S. 225, 226) stammt.

Auch der poetische Stil ist in beiden Liedertypen charakteristisch verschieden. Die Zrinski-Ballade beschränkt sich motivisch auf die wesentliche Motifformel der Befreiung des Gefangenen und der gemeinsamen Flucht, die nur durch den Meineid und seine Folgen mehr oder weniger verwickelt wird, während das Stojanlied nicht nur durch die einleitende Geschichte von Stojans Gefangennahme und Einbringung erweitert ist, sondern auch durch den Kampf mit den Verfolgern nebst der Begnadigung des Vaters (Bruders) des Türkenmädchens. So ist es kein Wunder, dass die Darstellungsform der Zrinski-Ballade, obgleich nicht durchwegs balladenhaft knapp und sprunghaft, sich doch fest an der Stange hält, mit Vorliebe für Dialoge, während das Stojanlied mehr oder weniger zur epischen Breite hinneigt, so in der Beschreibung von Kleidern und Waffen, in der Darstellung des Schlüsseldiebstahls, der Umkleidung des Helden.

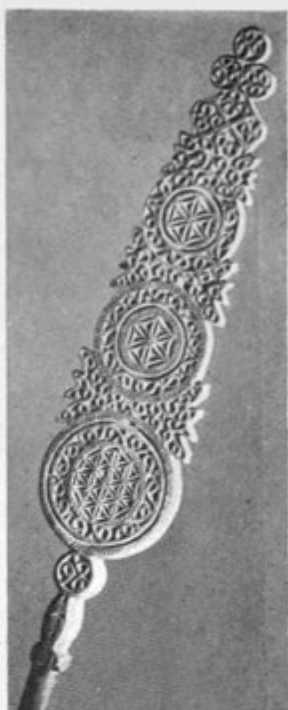
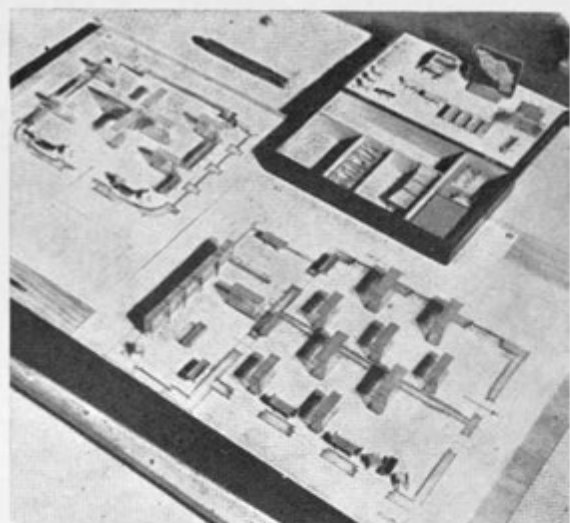
Allerdings sind auch etliche Varianten der Zrinski-Ballade in den Bannkreis der epischen Weiterungen hineingeraten, aber beim genaueren Zusehen erweisen sich diese Weiterungen — z. B. der Schlüsselentwendung, der Umkleidung — durchwegs als nachträgliche Einschübel von Motiven aus dem Stojanlied; in der Variante des Risto Jovanović Sarajlija (bei Stojadinović II, Nr. 7) stammen einige davon geradezu von der bei Vuk III, Nr. 21, abgedruckten Variante des Tešan Podrugović (V¹).

Die Zugehörigkeit des Stojanliedes zur mittelalterlichen Grundform des Sagen- und Balladenzyklus vom »Gefangenen, der durch des Gewalthabers Tochter aus ihres Vaters Kerker befreit wird«, steht somit ausser Zweifel.

Des weiteren wird noch vom Serdar (Befehlshaber der Grenztruppen) der dalmatinischen Kotari (Bezirke) in venetianischen Diensten Stojan Janković, des Janko Mitrović Sohn, gesprochen, auf dessen Namen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts nebst der uralten Ballade von der »Heimkehr des Ehemannes (vgl. Odysseus' Heimkehr) auch das mittelalterliche erzählende Lied vom »Befreiten Gefangenen« übertragen worden ist. Stojan Janković war nämlich zu Beginn des Jahres 1666 mit seinem Mitbefehlshaber in türkische Gefangenschaft geraten und es glückte ihnen nach 14-monatlicher Sklaverei aus Istanbul in die Heimat zu entfliehen. Bei dieser Gelegenheit werden einige Irrtümer, die auch in Schulausgaben von serbokroatischen Volksliedern sich eingeschlichen haben, richtiggestellt. Kurz wird auch von seinem Gegner, dem historischen Mustaj-beg (Beg Mustafa) von Lika, berichtet.

In der Abhandlung über die »Slowenischen Volkslieder von König Matthias« (SE 1951), im Kap. 5. »König Matthias wird von der Sultanstochter aus ihres Vaters Kerker befreit«, hätte die Ausgangsform des Stojanliedes nach der altenglischen Ballade von Gilbert Becket erwähnt werden sollen (SE 1951, S. 213 und 238, IIa).

Z razstave ljudske umetnosti narodov Jugoslavije

Sl. 1. Zgoraj: Modeli tehničnih sredstev
za razstavo (1 : 50; v Oslu)

Sl. 2. Desno: Preslica iz Bosne

Sl. 5. Spodaj: Keramična plastika
(Dolenjsko, Slovenija)

